

A CÍMLEÍRÁSI SZABÁLYOK ÉSSZERŰSÍTÉSÉRŐL

DOMANOVSKY ÁKOS

Idestova négyszáz éve annak, hogy könyvtáros először próbálkozott meg formaszerinti katalogizálási szabály közzétételével; sőt azóta is 130 év telt már el, hogy az első rendszeres és átfogó szabályzat nyomtatásban napvilágot látott. S e 130 év alatt egyre gyakrabban jelentek meg a helyi és országos, új és revideált szabályzatok.

A feladat, amelynek megoldására a szabályzatok e hosszú sora vállalkozott, időközben nem sokat változott; a részletekben összetettebbé vált ugyan, de problematikája lényegében a régi maradt. Emellett e feladat nem is különösebben bonyolult és áttekinthetetlen. Végül is, egy technikáról van itt szó, ami egyrészt azt jelenti, hogy adott fejlődési fokon ugyanannak a feladatnak csak egyetlen optimális megoldása lehet, amely mellett minden más megoldás szuboptimálisnak minősül; másrészt pedig azt, hogy az optimális megoldás kiválasztása nem ütközhetik elvileg leküzdhetetlen nehézségekbe.

Mindebből az következik, hogy századok erőfeszítései és kísérletei után most már régen a hibátlan, a tökéletes cíMLEÍRÁSI szabályzat birtokában kellene lennünk. Ennyi próbálkozásnak, ennyi experimentumnak már igazán elégnék kellett volna lennie ahhoz, hogy problémáink nem túl széles skálájának valamennyi buktatóját napvilágra hozza, és minden részletkérdésben kellő összehasonlítási alapot teremtsen az optimális megoldás kiválasztásához.

A tényleges helyzet, sajnos egészen más. A szabályzat, amelyet Panizzi 130 év előtt megszerkesztett, ahhoz képest, hogy első volt a sorban, meglepően sikerült, és magas színvonalú volt. Viszont három év előtt napvilágot látott leszámazottja, az új *Angol–Amerikai Katalogizálási Szabályzat*¹ (a továbbiakban AACR), nem kevésbé meglepő, de már csak azért, mert olyan nagyon kevésbé múlja felül tiszteletreméltó őst. Tartalma, igaz, gazdagabb; jóval több részletkérdésre ad választ; s emellett szabályainak valamelyes elméleti megalapozást is igyekszik adni: itt-ott indokolja őket, kategorizálja alkalmazásuk eseteit, definíciókkal próbálja kijelölni érvényük határait. De a részletkérdésekre adott válaszai nem egyszer fölöslegesek, vagy zavartkeltők, más esetekben pedig homályosak, nincsenek a szabályozandó tényekre és körülményekre szabva, önellentmondóak vagy egymásnak ellentmondóak, sőt néha egyszerűen hibásak, nem eléggé átgondoltak, hanyagul, felületesen megformulázottak. Igaz, Panizzi szabályai között

¹ Anglo-American Cataloging Rules. North-American text. Chicago, American Library Association, 1967. — British text. London, The Library Association, 1967.

is van olyan, amely idővel szuboptimálissá vált; az AACR viszont bőven mutat fel olyant is, amelynek szuboptimalitását illetőleg már megalkotásakor sem lehetett kétség. Az utóbbi szabályzat inferioritását az előbbivel szemben azonban az mutatja a legvilágosabban, hogy az AACR elméleti hibái, terminológiai és logikai kisiklásai, homályosságai, bizonytalanságai és ellentmondásai leg-
többjének Panizzinál még nyoma sincs.

Egyszóval a 130 év rengeteg igyekezetének és munkájának a végeredménye szinte hihetetlenül sovány. Akárhogyan forgatjuk is a dolgot, erre alig lehet más magyarázatot találni, mint azt, hogy a könyvtárosok a szabályzat-szerkesztés feladatára a szükségesnél kevesebb gondot és intelligenciát fordítottak. Hogy ez valóban így van, arról a legtöbb szabályzatnak már a felületes tanulmányozása is meggyőző. A feladatot lekicsinylő magatartásuknak csak egyik megnyilvánulása az, hogy a könyvtárosok nem tartották érdemesnek, hogy alaposabban tájékozódjanak az ezen a téren egyebütt már elvégzett munkáról, és jellegzetesen amatőr önbizalommal úgy képzeltek, hogy saját tapasztalataik — esetleg itt-ott egy kissé megtámogatva valamelyik ötletszerűen mintaképül választott idegen szabályzat álláspontjával — minden szükséges útbaigazítással ellátják őket.

A másik fő oka a meghökkentően gyenge eredménynek az volt, hogy a címléírási gyakorlat mindenütt eléggé spontán módon fejlődött, a szabályzatok pedig nem nagyon tettek egyebet, mint hogy racionalizálták és pontokba foglalták e spontán gyakorlatot. Nem meglepő hát, hogy csak féllábbal álltak — és állnak — a ráció talaján, hogy gyakran nem tudnak megszabadulni irracionális tradicionális kötöttségeiktől. A harmadik ok, végül, az, hogy a szabályzat-szerkesztők nem jutottak annak az egyszerű ténynek a tudatára, hogy a szabályalkotásnak, a szabályzatszerkesztésnek is megvannak a maga szabályai, irányelvei, amelyek múlhatatlanul megbosszulják magukat az ellenük vétkezőkön.

Nem lehet vitás, hogy kíváncsatos lenne végre véget vetni annak az egyhelyben-topogáshoz nagyon közel járó mutatóványnak, amelyet a katalógizálási szabályalkotás produkál. Másszóval, ideje lenne racionális mederbe terelni a szabályzat-alkotás ügyét. Az alábbiakban ennek a feladatnak a megoldására teszünk kísérletet — a könyvek² katalógizálási szabályzatának a fontosabbik és problematikusabbik: a címfejről és a rendszőről rendelkező részét illetőleg.

² A „könyv” szó jelentése itt felöleli mindazokat a nyomdai úton vagy ezzel rokon eljárással előállított és a kifejezés súlyponti eszközeként az írott nyelvet használó dokumentumokat, amelyeknek a katalógizálás standard módszerei szerinti feldolgozást adunk. Jelentése tehát nem foglalja magában 1. a nem nyomdai úton előállított dokumentumokat (kéziratok, lemezek, játékfilmek stb.); 2. az olyan nyomdai úton előállított dokumentumokat, amelyekben az írott nyelv mint a kifejezés eszköze csak alárendelt szerepet játszik, (zeneművek, térképek és atlaszok, képes ábrázolások és ezek könyvformájú gyűjteményei stb.); 3. azokat a nyomtatványokat, amelyeknek a standardtól eltérő feldolgozást adunk, elsősorban az ős- és az apró-nyomtatványokat — az utóbbiakat a könyvektől elválasztó határ azonban természetesen likvid, a különböző könyvtárakban különböző feladataiknak megfelelően alakul. Mindezek a dokumentum-fajták igényelnek a könyvektől eltérő speciális feldolgozási szabályokat is. Ezekről a speciális szabályokról, amelyek a legcélszerűbben — minden dokumentum-fajta számára külön — a könyvek címléírási szabályainak függeléké- vagy kiegészítéseként szerkeszthetők meg, az alábbiakban természetesen nem lesz szó.

Mielőtt azonban ehhez hozzáfognánk, előkészítőben fixálnunk kell néhány alapfogalmat és a továbbiakban alkalmazandó terminológiát; s emellett néhány, feladatunk igazolását, természetét és határait illető kérdést is tisztáznunk kell.

A leíró (betűrendes) katalógus — szerszám, amelynek az a rendeltetése, hogy információkat közvetítsen a könyvtár állományáról, még pedig az állomány egyes darabjainak formális ismertető-jeleire, formai jegyeire támaszkodva, e jegyek alapján rendezve, téve fellelhetővé a nyújtott információkat, és ezekkel együtt magukat az információk tárgyait is: a könyveket és az egyéb könyvtári anyagot. A leíró katalógust ez a módszerei sajátosság formális jellegűvé teszi, s így szembeállítja a tárgyi katalógusokkal, amelyek a könyvek stb. *tartalmára* való közvetlen utalások alapján rendezik információs anyagukat, és juttatják célhoz a katalógus-használót.

A formai jegyek fajtáit, amelyekre a leíró katalógus támaszkodik, az évszázados gyakorlat spontán módon alakította, ill. választotta ki. Miután a következőkben csak a könyvek és az ezekkel rokon könyvtári anyag katalógizálásával foglalkozunk, csak ezeknek a formai jegyfajtái érdekelnek bennünket. E jegyfajták: azoknak a személyeknek és testületeknek a neve, akik, ill. amelyek a könyvek és a könyvek tartalmát képező művek létrehozásában szerepet játszottak; valamint e könyvek és művek címei. A leíró katalógizálás ma is ezeknek az ősi, tradicionális fogódzónak a használatára, reformtörekvései pedig használatuk eredményesebbé és racionálisabbá tételére szorítkoznak.

Azoknak a tárgyaknak a köre, amelyekről a könyvek leíró katalógusa információkat szolgáltat, ugyancsak spontán alakult ki, a tradícióban gyökerezik. E tárgyak — nyersen megfogalmazva — a következő három kategóriába sorolhatók: az állományt alkotó egyedi könyvek, és ezek bizonyos részei (elemi tárgyak); az előbbieket tartalmát alkotó egyedi művek, szövegek, egyéb dokumentumok és ilyenek gyűjteményei; végül pedig az e könyvek és művek létrehozásában bizonyos meghatározott szerepeket játszó személyek és testületek egyedi összprodukciói (összetett tárgyak). Hogy a tárgyak e három fő osztályáról információkat nyújtson — ezt tekintjük ma a leíró katalógus három alapfeladatának, három funkciójának.

Az első funkció ellátásához fogódzóként a könyveken feltüntetett személy- és testületnevekre, valamint címekre van szükségünk, a könyveken tényleg szereplő formájukban; e funkció teljesítésének ezek — a továbbiakban „a könyvek *fizikai jegyei*” megjelölés alatt fogjuk összefoglalni őket — a legfőbb és nélkülözhetetlen, bár nem egyedüli, eszközei. A második funkció ellátásának az eszközei ezzel szemben elsősorban az egyes művekhez kapcsolódó nevek és címek közül az erre a célra kiválasztott és következetesen egységesen ugyanabban a formában használt nevek ill. címek; a harmadik funkcióé az egységesen ugyanabban a formában használt személy- ill. testület-nevek. Az utóbbi két feladat ellátásánál fogódzóként alkalmazott e jegyeket az *egységes jegyek* generikus fogalmában fogjuk össze.³

³ A leíró katalógus funkcióiról, a leíró katalógizálás tárgyairól, ezek formai jegyeiről és e jegyek fajtáiról részletesebben ld.: *A leíró katalógus alapfeladatai — és — A leíró katalógizálás tárgyai* c. tanulmányaimat (= Az Egyetemi Könyvtár évkönyvei. II. Budapest, 1964. — és — III. Budapest, 1966.)

Ami jelen írásunk célkitűzésének igazolását, s a megoldandó feladat természetét és határait illeti, elsőnek arra kell rámutatnunk, hogy e célkitűzésből természetesen következnek, hogy a teljesen racionális szabályok kialakításának az útjában álló fő akadályt, azt a visszahúzó erőt, amit meglevő katalógusaink pusztán létükkel kifejtene, a következőkben figyelmen kívül fogjuk hagyni. Ennek ellenére az alábbiakban elmondandókat nem érheti a valóságtól elrugaszkodottság vádja: a technika területén — tehát a mienken is — az optimális, a racionális megoldások, ha egyszer felismerésükhöz sikerült eljutni, előbb vagy utóbb kivívják saját elismertetésüket, előbb vagy utóbb leküzdik a fennálló állapotok támasztotta akadályokat és a tradíció ellenállását.

A második tisztázandó kérdés az, hogy milyen alapfeltételnek kell egy címléírási szabályzatnak megfelelnie ahhoz, hogy optimálisnak minősíthessük. A formális válasz egyszerű: annak, hogy az e szabályzat alapján készített katalógusok határfoka az elérhető legnagyobb legyen. E határfok áthághatatlan felső határát a katalógus funkciói és az e funkcióknak megfelelő eszköz-tára, közelebbről: jelrendszere, szabják meg. Leíró katalógusunktól például ma nem várhatjuk el azt, hogy válaszoljon arra a kérdésre, hogy a reformkor magyar könyvtermése hogyan van képviselve a könyvtárban — e kérdés megválaszolása kívül esik e katalógus funkcióin és jelrendszerének teljesítőképességén. De nem várhatjuk el azt sem, hogy annak az olvasónak választ adjon, aki egy zöld kötésű könyvet keres, amelynek tábláján piros rózsák keretében egy szalmakalapos leányfej látható. Ez az olvasó nem lépi túl a katalógus első funkciójának a határait, hiszen csak egy konkrét, egyedileg meghatározott könyvet akar megtalálni. Mégsem kaphat választ, mert e könyvet nem azokkal a formai jegyeivel jellemzi, amelyeket a leíró katalógus a benne foglalt információk fogódzóiként használ, vagyis, mert nem a katalógus elfogadott jelrendszerére támaszkodik.

Jelenleg azonban katalógusaink még annak az olvasónak a sikerét sem föltétlenül biztosítják, aki e jelrendszer korlátai között maradván fordul hozzá. Ezt teszi például az az olvasó — a közönségszolgálatban dolgozó könyvtárosok tudják, hogy ilyen igenis van —, aki a Buddenbrook-család-ot a Thomas név alatt keresi; vagy az, aki egy belgyógyászati kézikönyvet a címlapon tizenkettediknek említett társszerzője alatt akar megtalálni, mert a húsz társszerző közül csak ennek az egynek — nagybácsijának — a nevét tudja. A ma tipikus leíró katalógusa egyiküknek sem ad választ, jóllehet elvi akadálya nem lenne annak, hogy adjon, hiszen az olvasó a könyvben foglalt mű alkotójának, ill. e mű megalkotásában közreműködött személynek a nevére hivatkozik; s a ma tipikus könyvtárosa mégsem látja ebben katalógusának csődjét. Ez az ítélete nem elvi, hanem gazdasági természetű megfontolásokon alapszik. A címléíró a katalógizálás tárgyainak azokat a formai jegy-fajtaikat, amelyeket a leíró katalógus fogódzóinak szerepére kiválasztott, nem használja fel maradéktalanul, hanem csak bizonyos határok között; egy-egy adott tárgyat csak azok alatt a jegyei alatt regisztrál, amelyek alatt azt tapasztalatai szerint az olvasók keresni fogják. Katalógusának a hatékonyságát így szűkebbre szabja, mint ahogy azt annak funkciói és jelrendszere megengednék. Mai felfogásunk szerint ezt az eljárást a gazdaságosság szempontja igazolja.

A legnagyobb hatékonyságra törekvés és a gazdaságosság szempontja az

a két összetevő, amelyek együttesen határozzák meg a címleíró tényleges célkitűzését: megvalósítani az adott időpontban adott körülmények között elérhető leghatékonyabb, más szóval, az optimális katalógust. E célkitűzés tehát kompromisszum eredménye, két ellentétes irányú tényező összjátékának mindenkorí eredménye. Ennek megfelelően, ennek az írásnak is csak annak a tisztázása lehet a feladata, hogy a ma adott viszonyok között mikor tekinthető egy címleírási szabályzat optimálisnak.

A harmadik kérdés, amit választott penzumunk igazolására itt érintenünk kell, a következő. Ugyanannak a feladatnak a megoldására alkalmazható két különböző címleírási megoldás összehasonlítására, célszerűségük, hatékonyságuk egzakt lemerésére ma még nincs eszközünk, s így arra sem, hogy minden racionálisan gondolkodó embert rákényszeríthessünk alább kifejtendő nézeteink elfogadására, bármennyire biztosítottak ítéljük is ezeket. Ez azonban mégsem jelenti azt, hogy célkitűzésünk elhibázott. A címleírók nyilván nem engedhetik meg maguknak, hogy az említett nehézség miatt lemondjanak a jobb megoldások kereséséről — egzakt mérce hiányában, egyelőre a rációra támaszkodva kell ezen tovább dolgozniuk. Teljesen elhibázott lenne azt hinnünk, hogy e téren mindent elvégeztünk már, ami elvégezhető, s ezért addig, amíg nem sikerül újabb, eredményesebb módszereket a kérdés megoldásának a szolgálatába állítani, nem is érdemes tovább próbálkozni. Ha jobban szemügyre vesszük azt, amit ma művelünk, még mindig számos olyan dolgot találhatunk, ami már a pusztá ráció szemüvegén keresztül nézve is védhetetlennek, értelmetlennek bizonyul. Íme egy példa.

A törvény- és rendelekszövegek kiadásai igen gyakran nem tüntetik fel annak a testületnek a nevét, amely a bennük foglalt törvényeket és rendeleteket megalkotta. Így annak a címfejnek a megállapítása, amelyet a hagyományos angolszász gyakorlatnak a testületi szerzős címleírásra kidolgozott általános szabályai követelnek, ennél az anyagnál alkotmányjogi kutatásokra kényszerítené a címleírót. Ennek a nehézségnek a megkerülésére az angolszász gyakorlat létrehozta a közismert „*U. S. Laws, statutes*” típusú címfejet, amelynek használata később beszivárgott a világ számos országának címleírási szabályzatába.

Ez a megoldás diametrális ellentétben áll a leíró katalógus jellegével és feladataival. E katalógus rendje, láttuk, a katalógizálás tárgyainak formai ismertetőjegyein nyugszik. A szóban forgó címfejnek azonban semmi köze sincsen ezekhez a formai ismertetőjegyekhez; ehelyett egyenesen a katalógizált tárgy tartalmára utal. Vagyis, ez a címfej, ill. az alatta álló katalóguslap, a leíró katalógus természetes funkcióját ellátatlanul hagyva, megduplázza azt a szolgálatot, amit a tárgyi katalógus korrespondáló lapja már úgyis ellát. A szóban forgó címfej alatt álló leíró katalóguslap elkészítését ezért szimpla baklövésnek kell minősíteni. Ha úgy gondolnók is, hogy az a mód, ahogyan egy adott kiadvány vagy kiadványfajta főlapja a leíró katalógus sajátos eszközeivel megkonstruálható, e kiadványt nem teszi kellőképpen hozzáférhetővé, akkor sem tehetünk mást, mint hogy alkalmazzuk ezt az elégtelen módot, s korrigálására bevetjük a leíró katalógus másodlagos eszközeinek egész gazdag tárárt; de egészen biztosan nem tehetjük azt, hogy a tárgyi katalógizálás módszereivel regisztráljuk

e kiadványt a leíró katalógusban. Ezt az elvi síkon levont konzekvenciát a példánkban említett megoldás gyakorlati csődje — az „*U. S. Laws, statutes*”-féle címfejek alatt felhalmozódó irdatlan cédulatömegek használhatatlansága — teljes mértékben alátámasztja.

Példánk rávilágít nemcsak arra, hogy egy ma világszerte alkalmazott címleírási megoldás nem egyéb szimpla baklövésnél, hanem arra is, hogy ennek a ténynek a felderítéséhez egyáltalában nincs szükség egzakt mérőmódszerekre, csak egészen kevés logikára. Ebből levonhatjuk azt az általános következtetést, hogy a leíró katalogizálás elmélete még egyáltalában nem nőtte ki a gyermekcipőit, s még bőséges alkalmat nyújt az egyszerű logikai vizsgálat gyümölcsöző alkalmazására.

I.

Említettük, hogy a szabályzat-szerkesztésnek is vannak szabályai. Lássuk hát ezeket a szabályokat — de bocsássuk előre, hogy felsorolásuk csalódást fog kelteni: nem fog rejtett bölcsességeket napvilágra hozni, csupán közhelynek ható, közvetlenül evidens tételeket felsorakoztatni, amelyeknek az emlegetése egyenesen fölöslegesnek látszik. Annak látszik — de távolról sem az. Ha az újkeletű szabályzatokat szemügyre vesszük, azt tapasztaljuk, hogy a szabályalkotás felsorolandó irányelvei között egy sincsen, amelyik ellen e szabályzatok ne vétenének inkább többször, mint kevésszer. Hogy ezzel nem túlzunk, azt — tételről tételre — példákkal fogjuk bizonyítani. Abban az egészen kivételesen szerencsés helyzetben vagyunk, hogy olyan bizonyító anyag áll a rendelkezésünkre, amelynél primábbat álmunkban sem kívánhatnánk — ezt az anyagot a világ egyik legtekintélyesebb címleírási szabályzatának teljesen modern, vadonatúj átdolgozása, az AACR, szolgáltatja.

Tehát: a címleírási szabályzat szerkesztésének elemi szabályai, irányelvei:

Első irányelv. A szabályzat legyen teljes, vagyis az ismert címleírási konstellációk elemei között ne legyen olyan, amelynek a kezelésére a szabályzat nem tartalmaz utasítást, amelyre egyetlen szabály sem vonatkozik. — Egy meghökkentő példa arra, hogy az AACR mennyire nem tesz eleget még ennek a követelménynek sem: egyáltalában nem intézkedik a testületek által közreadott olyan egyes könyvek (tehát nem sorozatok és nem időszak kiadványok) leírásának címfejről, amelyek egyéni szerző alatt nem katalogizálhatók és szerkesztőt sem neveznek meg.

Második irányelv. A szabályzatban ne legyen semmi fölösleges, legyen az annyira egyszerű, rövid és könnyen áttekinthető, amennyire ezt a teljesség megengedi. Minél inkább megfelel egy szabályzat ennek a követelménynek, annál kevésbé valószínű, hogy hibák, hiányosságok, vagy ellentmondások csúszszanak bele; annál világosabbá válik rendszere, gondolatmenete a címleíró számára, tehát annál könnyebbé és egyúttal megfelelőbbé válik az alkalmazása, a végrehajtása; és végül, annál könnyebben fog eligazodni a szabályzat alapján készült katalógusokban az olvasó, tehát annál magasabb lesz e katalógusok hatásfoka.

Ezek az előnyök nemcsak nyilvánvalóak, de nyilvánvalóan olyan nagyok is, hogy biztosításuk kívánatossága iránt nem lehet kétség. Ennek ellenére aligha van a szabályzat-szerkesztésnek még egy alapelve, amelyet a szabályzatok nagy része, különösen újabban, olyan mértékben negligálna, mint éppen ezt.

Lássuk, mit is jelent konkrétan a szabályzat-szerkesztés e második irányelve.

a) Mindenekelőtt azt, hogy a szabályzatnak mentesnek kell lennie minden idegen elemtől. Semmi keresnivalója sincs benne sem a szabályok helyes alkalmazásához szükséges tárgyi ismeretek közlésének, de a szabályok kommentárjának sem. Sőt nézetem szerint a példák sem magába a szabályzatba, hanem külön példatárba vagy kommentárba valók, kivéve a szöveg értelmének megvilágításához föltétlenül szükséges példákat.

Ezzel szemben a mai szabályzatok jó része nem elégszik meg azzal, hogy szabályzat legyen, hanem egyúttal a címleíró számára nélkülözhetetlen ismeretek tárháza, kézikönyve is akar lenni. Ez mindenképpen szerencsétlen próbálkozás. Először is, mert az egyes szabályok megfelelő végrehajtásához szükséges ismeretek interpolációja minduntalan megtöri magának a szó valódi értelmében vett szabályzatnak a gondolatmenetét, s ezzel ezt áttekinthetetlenebbé, nehezebben hozzáférhetővé teszi. E hátrányt semmiképpen sem szabad lebecsülni; a tapasztalat azt mutatja, hogy még a többéves gyakorlattal rendelkező címleíróknak is elég számottevő hányada, bár álmában is elrecitálja a valóságos szabályok között elhintett aprólékos lexikális ismereteket, de az alapösszefüggésekkel, az alapgondolatokkal — amelyek még a leggyöngébb szabályzatból sem hiányzanak — nincsen egészen tisztában. Nem lehet kétséges, hogy ebben nemcsak tanítói és kiképzői bűnösek, hanem a szabályzat ügyetlen, kevésbé instruktív felépítése is.

De elhibázott ez a próbálkozás, másodszor, azért is, mert hibrid jellege rendszeresen megghiúsítja a becsempészett idegen feladat kielégítő ellátását is. A szabályzat szerkezetének túlságosan nagy deformálódásától tartva, a szerkesztő általában megáll a félúton: a szóban forgó ismeretek vázlatos s ezért hiányos és elégtelen közlésénél. Jó példa erre az AACR szabálya a személynevek prefixumairól. Ez közel 4 oldalon 14 nyelv, ill. nyelvcsoporthoz prefixum-kezelési gyakorlatáról beszél, anélkül, hogy például a magyart vagy az oroszról említene; s e kettőn kívül a nem mellőzött nyelveknek a felénél sem tér ki arra, hogy az illető nyelvterületen hogyan kezelik az idegen nyelvi eredetű nevet viselő honfitársak prefixumát. Pedig ez alapvetően fontos kérdés, lévén hogy a szabály nem a név nyelvi eredetétől, hanem a személy nyelvétől, hazájának gyakorlatától teszi függővé a prefixum sorsát.

Elégé hasonló az az érv is, amely a példákban a szabályzatból való száműzése mellett szól. A hagyományos szabályzat ritkán ad egy szabályhoz többet négy-öt példánál, s így példái általában a szabály alá tartozó legtipikusabb esetcsoportok illusztrálására szorítkoznak, a periférikus és a határeseteket negligálva. Már pedig a példákban éppen az a fő funkciója, hogy az utóbbi esetekre adjanak útbaigazítást a címleírónak — erre itt sokkal nagyobb szükség van, mint a tipikus esetekben.

b) Másodszor azt a követelést foglalja magában második irányelvünk, hogy a szabályzat legyen mentes minden szószaporítástól, hogy mondanivalóját a lehető legrövidebben, legfegyelmesebben adja elő. Az emberek általában tudják, hogy a szabályalkotásnak ez az egyik alapelve, s ezért, ha szószaporító szabállyal találkoznak, először megzavarodnak, s feltételezik, hogy a sok szó mögött mély tartalom rejlik, amelyet első olvasásra nem sikerült kihámozniuk, s időbe és vesződségbe kerül, amíg tévedésükre rájönnek. Ugyanez áll a szószaporításnak a szabályzatainkban leggyakrabban előforduló formájára: az ismétlésre is, amelynek viszont a legközönségesebb válfaja az olyan speciális rendelkezés, amelynek semmi más tartalma és rendeltetése sincsen mint az, hogy a megelőző általános szabályt ráhúzza egy különleges esetcsoportra.

A szószaporítás és ismétlés igen szép, összetett esetét produkálja az AACR-nek az egységes személynév megválasztására vonatkozó fejezete. Már az első szabálya, a „*Basic rule*” is teljes egészében fölösleges, emellett — amint az már ilyenkor történni szokott — arra is alkalmas, hogy megzavarja a címléíró. A fő hiba azonban az, hogy nem elégzik meg annak az általános szabálynak a statuálásával, hogy egységes névül a legismertebb, leghasználatosabb név és névforma választandó, hanem ezután még felsorakoztatja olyan szabályok tucatjait is, amelyek lényegében nem tartalmaznak egyebet, mint annak a bemutatását, hogy az általános szabály hogyan alkalmazandó a különféle névfajtákra és névformákra. Amennyire hasznosak az ilyen útmutatások, ha a címléíró egy világosan megszerkesztett példatár vagy kommentár formájában kapja őket, ugyanannyira károsakká válnak, ha egy hatalmas, nehezen áttekinthető szabálytömeg alakját öltik, amely a megoldandó feladatot sokkal ijesztőbb színben tünteti fel, mint amilyen valójában.

c) A második alapelvűből folyó legfontosabb követelmény azonban az, hogy a szabályrendszer megtisztítandó minden olyan részletszabálytól, amelynek közvetlen haszna nem ér fel a kárral, amelyet közvetve azzal okoz, hogy a rendszer egyszerűségét és áttekinthetőségét rontja. Ez mindenekelőtt azt jelenti, hogy a szabályzatalkotónak a szűk alkalmazási területű speciális szabályokat, a kivételeket lehetőleg mellőznie kell, tehát minél kevesebb, de minél szélesebb alkalmazási területű, általános szabály felállítására kell törekednie.

Ez a követelmény még a második irányelv három al-princípiuma között is viszi a pálmát: ez ellen vét a hagyományos szabályzat a leggyakrabban. Ha például az AACR-t végigvizsgálunk ebből a szempontból, valószínűleg arra az eredményre jutnánk, hogy e szabályzat jóval racionálisabb és céljának megfelelőbb volna, ha rendelkezéseinek a felét törölnék: kis jelentőségű részletszabályok egész sora mellett nagy terjedelmű, erősen hangsúlyozott szabálycsoportokat is, köztük az egyéni szerkesztői és a testületi szerzői főlap-fejre vonatkozó szabályokat, a testületi szerzői egységes névformákra vonatkozó szabályok egy tekintélyes részét, a jogi és egyházi kiadványokra, valamint az egységes cím megválasztására vonatkozó különleges szabályokat majdnem teljes egészükben stb., stb.

A szabályzat hatásfokát rontó fölösleges cifrázásra való hajlamosság olyan általános és makacs, hogy indokoltnak látszik itt egy kis kitéréssel egy pillantást vetni valószínű gyökereinek a kérdésére.

C. S. Spalding, aki az AACR-nek keletkezése második szakaszában szerkesztője volt, az AACR ama szabályairól írva, amelyek a főlap-fej megválasztásáról intézkednek, azt mondja, hogy ezek csak úgy ítéltethők meg helyesen, ha nem feledkezünk meg egyrészt arról, hogy szabályainknak a bibliográfiai gyakorlat egységesítését kell szolgálniuk, másrészt pedig arról, hogy az egységesen alkalmazandó szabályoknak az olyan jegyzékek céljaira is megfelelőeknek kell lenniök, amelyekben minden könyv csak egyetlen bejegyzést kap — a főlapot.⁴ Azokban az esetekben, amikor a főlap fejéül választott formai jegy nem a legjellemzőbb, legmarkánsabb jegye a könyvnek, az ebből eredő hátrány az ilyen jegyzékekben korrekció nélkül marad. Miután pedig minél szélesebb érvényességű területűek a szabályok, minél kevesebb a kivétel, a részletszabály, annál gyakrabban fog, természetesen, előfordulni, hogy a főlap fejébe nem az adott könyv legjellemzőbb, legmarkánsabb formai jegye kerül — világos tehát, hogy az egyetlen bejegyzésű jegyzékek szempontja a hagyományos szabályzat-típus mellett szól.

Idáig az érvelés hibátlan. Hibássá ott válik, amikor e szempont súlyának a le mérésére és a több-bejegyzéses jegyzékek szempontjainak a súlyához való viszonyítására kerül sor. Először is nem szabad megfeledkezni arról, hogy az egyszerű és a „*kihímezgetett*”⁵ szabályzat között ebben a vonatkozásban nincsen minőségi, csak — egy nem túl nagy — mennyiségi különbség. Olyan szabályzat nem képzelhető el, amely az egyetlen bejegyzéses jegyzékeknél a szóbanforgó korrekció hiányának a hátrányát teljesen ki tudná küszöbölni. A főbaj azonban az, hogy Spalding kísérlete annak a bizonyítására, hogy az egyetlen bejegyzéses jegyzékek szempontja nyomós, nem sikerül. Az általa felsorolt jegyzékfajták közül,⁶ nézetem szerint, egyedül a központi katalógusokra lehet ebben a vonatkozásban joggal hivatkozni, ezeknek a szempontja viszont nem esik olyan súllyal a latba, amely indokolhatná, hogy a szabályzatnak miattuk ne azt a struktúrát adjuk, amit a többi leíró könyvjegyzékek szemszögéből nézve optimálisnak tartanánk. Hiszen a központi katalógusokat a közönség többnyire könyvtárosi közvetítéssel használja csupán, s emellett, a központi katalógusok használatának volumene elenyésző lévén az összes egyéb katalógusok használatának a volumenéhez képest, az előbbieket szempontja nemcsak perdöntő nem lehet, de majdnem figyelmen kívül hagyható.

A valóságos ok, ami a régi típusú, cifra mintázatú és a felszínen maradó szabályozási módszer elejtését akadályozza, az, hogy a címleírók hozzászóltak az olyan instrukciókhoz, amelyek a csak műfajilag — vagyis nem címleírási szempontokból — könnyen elhatárolható könyvtípusok egy sorára speciális szabá-

⁴ Spalding, C. Sumner: Main entry: principles and counter-principles = Library Resources and Technical Services. 11. vol. 1. no. Winter 1967. 390. l.

⁵ Ezt a kifejezést Theodore C. Hines-től kölcsönözzük, aki az AACR-ről írott kritikájában (= College and Research Libraries. 29. vol. 1. no. Jan. 1968. 62—63. ll.) a következőképpen jellemzi az új szabályzatot: „... we have kept faith, not with Cutter and the giants, but with the *catalog embroiderers* of the twenties and thirties”.

⁶ Felsorolása a következő: „most union catalogs, many bibliographies, order lists, accessions lists, and catalog entries that cite a book as a subject or as a related work”. Ld. a 4. jegyzetben idézett helyen.

lyokat adnak, s legalábbis addig a pontig, ameddig az ilyen szabályok alkotásának a lehetősége tart, nem hozzák őket abba a helyzetbe, hogy absztrahálniok és klasszifikálniok kelljen. Egy az antológiákra vonatkozó külön szabály, például, sokkal könnyebbé teszi a címleíró dolgát, mint az olyan utasítás-sor, amely arról intézkedik, hogy mit kell tenni a nem egyetlen szerző tollából származó több önálló művet magában foglaló könyvvél olyankor, ha csak egyéni összeállítót vagy közreadó testületet nevez meg, és mit olyankor, ha mindkettőt vagy egyiket sem teszi. Lubetzky szerint a jó szabályzatot az utóbbi típusú szabályokból kell felépíteni, tehát olyan szabályokból, amelyek címleírási konstellációkra vannak szabva, ezek kezelésére adnak utasítást és nem egyes műfajok, kiadványfajták (lexikon, emlékkönyv, monumenta stb.) kezelésére. Igaz, hogy egy ennek az elvnek a szellemében felépített szabályzat bizonyos esetekben egy kevéssel nehezebbé teszi a konkrét eset szubszumálását a megfelelő szabály alá, másrésztől azonban könnyebben kerül el a veszélyt, hogy hiányos, hézagos marad, és emellett bizonyosan kisebb terjedelmű és áttekinthetőbb lesz, mint a hagyományos formátumú. A címleírók viszont, és velük együtt a szabályalkotók is, még mindig az utóbbinak a szemléletmódjában érzik magukat otthonosan, és ettől az otthonosságtól vonakodnak elszakadni. Elhibázottan, persze. Hiszen még a „*legkihímezettebb*” szabályzat is csak az esetek egy részére nyújthat előregyártott megoldást, a többinél nem tudja megkímélni a címleírót az absztrahálás és klasszifikálás feladatától — ez a tény pedig nagyon kérdésessé teszi a részleges mentesítés értékét. Hiszen az olyan esetekben, amikor a címleírónak magának kell megdolgoznia a válaszáért, szóval amikor gondolkoznia kell, a kevés szabályból álló, de jól áttekinthető, szigorú logikájú szabályzat kétségtelenül könnyebb eligazodást biztosít számára, mint a hagyományos típusú. Minél kevesebb a szabály és minél tágabb az egyes szabályok hatálya, annál élesebben különíthetők el alkalmazási területeik, annál könnyebb a szabályzatnak olyan struktúrát adni, amely egyenesen rávezeti a címleírót a helyes megoldásra — annál ritkább lesz tehát a félre-szubszumálásból eredő címleírói balfogás.

Harmadik irányelv. A szabályok legyenek összhangban a célokkal, amelyeket szolgálni hivatottak, azaz konkrétan, a leíró katalógus funkcióival. Miután a funkciók között abból kifolyólag, hogy ellátásuk ellentétes módszereket követel, bizonyos ellentmondás van, e követelmény annyit jelent, hogy a konkrét esetben azt a megoldást kell választani, amelynek az összes funkciók szempontjából lemért előnyei és hátrányai a legkedvezőbb végösszeget adják.

E követelménynek persze nem könnyű eleget tenni: egy szabály valamennyi előnyét és hátrányát felbecsülni s ezek mérlegét felállítani, bonyolult feladat, mert feltételezi az összes alternatív megoldások és megoldás-kombinációk mérlegelését. A funkciók közötti ellentmondásból az is következik, hogy az ellentmondó szabályok lényegileg nem mindig kerülhetők el; a szabályalkotónak így legalább arra kell ügyelnie, hogy amikor ilyen esettel áll szemben, el ne mulassza — az ütköző szabályok precedenciájának szabályba iktatásával — legalább formálisan kiküszöbölni az ellentmondást.

Példa egy ilyen mulasztásra az AACR-ből: Az egységes címekről szóló 4. fejezet első mondata szerint „*az egységes cím szabályai megteremtik annak az*

eszközét, hogy egy bizonyos mű valamennyi kiadásának főlapjai a katalógusban egy helyre kerüljenek". Ez a mondat azt jelenti, hogy az egy helyre koncentráció egy generális, valamennyi mű kiadásainak a főlapjaira kiterjedő feladat. Viszont a 4. § két példája szerint a *Directory of American scholars, a biographical directory* c. mű első kiadása a címlapon megnevezett szerkesztő, Jacques Cattell neve alatt katalogizálendő, 4. kiadása viszont — amelynek címe pontosan azonos, de címlapja a szerkesztő megnevezése helyett azt mondja, hogy „*edited by the Jacques Cattell Press*” — a könyv címe alatt. Ez a két példa egy az előbbivel ellentétes alapvető szabályt juttat kifejezésre, ti. azt, hogy ha egy mű különböző kiadásai között olyan formai jegy különbségek vannak, amelyek különböző főlap-fejek alkalmazását vonják maguk után, akkor a főlap-fej megállapítására vonatkozó szabályok előtt az egységes címfejre vonatkozó parancsok vissza kell vonulnia. Más szóval, ilyenkor az első funkcióé az elsőség, a főlap; az első funkció erősebb a másodiknál akkor is, ha a mű azonosságát illetőleg nem lehet kétség, s emellett az újabb kiadás nem is nevezi magát átdolgozásnak.

Az elkövetett hiba kettős: a szabályzat elmulasztja a két szabálya között fennálló ellentmondás formális kiküszöbölését: nem iktatja explicite szabályba, hogy ütközés esetén melyiket illeti meg az elsőség; és emellett az elsőségre vonatkozó döntése, a második katalógus-funkció háttérbe szorítása az első javára, elhibázott, mert ellentétben áll saját elvi álláspontjával: nem is csak egy alapvető szabályt, hanem egyenesen egyik alapelvét áldozza fel egy a főlap-fej megállapítására vonatkozó másodrendű szabálynak.

Negyedik irányelv. Az egyes szabályok legyenek összhangban, a katalógus-funkciók ellentmondásából folyó eseteken kívül ne mondjanak ellent egymásnak, s emellett illeszkedjenek bele egy logikus szerkezetbe. Egy jelentéktelen kérdés túlhangsúlyozása például, vagy egy rendelkezésnek nem az összefüggéseknek megfelelő helyen való beiktatása elég ahhoz, hogy megbontsa a rendszer logikáját, és félreértéseket okozzon.

Az összhang és ellentmondásmentesség követelménye nemcsak a szabályok explicit rendelkezéseire vonatkozik, hanem azokra a szabályokat létrehívó elvi megfontolásokra is, amelyeket a szabályok implicit kifejezésre juttatnak. Így például, az AACR-nak az a két szabálya, amelyek közül az első a szerzős könyveket következetesen a szerző egységes neve alatt katalogizáltatja, a második ezzel szemben az anonimáknál megengedi a mű egységes címe alatti főlap helyett a könyv címe alatti, verbatim ugyan nem mondanak ellent egymásnak, de diametrálisan ellentmondó elgondolásokon nyugszanak: az előbbi nem engedi meg, hogy ne a második és harmadik katalógus-funkciónak adjuk az elsőséget, az utóbbi megengedi.

Ötödik irányelv. A szabályzat minden egyes szabálya az elérhető legnagyobb világossággal fejezze ki mondanivalóját. Ez csak másodsorban jelenti a stílus maximális világosságának és egyszerűségének, s a nyílt ellentmondások kerülésének a követelményét — amelyről kizárólag helytakarékosági okokból nem beszélünk részletesebben, s nem azért, mintha ilyesmire a szabályzatokban nem akadna — nem is olyan nagyon ritkán — példa. A téma, amiről ez alatt a cím alatt okvetlenül beszélni kell, annak a föltétlen szükségessége, hogy a szabályban

foglalt előírás mindig a lehető legmesszebbmenően határozott és egyértelmű legyen, hogy így a minimumra csökkentessék azoknak a határeseteknek a mennyisége, amelyekben kétség merülhet fel aziránt, hogy a szabály hatálya kiterjed-e rájuk vagy sem. A katalogizálás egységessége és a katalógusok következetessége, egyöntetűsége szempontjából nincsen károsabb, mint a saját érvényét, alkalmazási területének határait csak homályosan, bizonytalanul meghatározó szabály.

Az ebből a szempontból elégtelen szabály elkerülésének a legfontosabb előfeltételei a következők: a) a precíz terminológia: a szabály szövegében ne forduljon elő bizonytalan jelentésű — pl. következetlenül használt — fogalom; b) a szabály-alkalmazás kritériumának vagy kritériumainak világos és pontos meghatározása, éles körülírása; és c) e kritériumoknak olyan módon való megválasztása, hogy a címleíró az előírt kritériumok fennforgását az adott esetben könnyen felismerhesse, vagy legalábbis egyedül szokványos bibliográfiai apparátusára támaszkodva tisztázhassa.

A modern szabályzatok mind a három követelmény ellen igen gyakran, hogy ne mondjam: szívesen vétének. Demonstráljuk ezt megint az AACR példáján.

A pontos, megbízható terminológia felé ez a code úgyszólván semmi előrehaladást nem tett. A „mű” szót, az ősi tradíciónak megfelelően, szemrebbelés nélkül használja három különböző jelentéssel („könyv”, „mű” és „könyv + mű”), nem véve észre, hogy ez a terminológiai lazaság nem egy szabályának a tartalmát bizonytalanná, kétértelművé teszi. A „szerző” fogalmára olyan definíciót ad, amely elmosza a választóvonalat a szerzői és a szerkesztői tevékenység között s mindkét fogalom határait illetőleg teljes bizonytalanságot teremt. A *címfej* (heading) fogalmát két különböző értelemben használja, hol úgy, hogy az az anonim címleírások élén álló címet is magában foglalja, hol úgy, hogy ezt kizárja; stb., stb.

Ennél még jóval gyakrabban fordul elő az AACR-ben a második hiba: a szabályalkalmazás kritériuma és ezzel együtt határai pontos meghatározásának az elmulasztása. Hosszú felsorolás helyett elegendő itt egyetlen momentumot kiemelni: a főlap-fej megválasztására vonatkozó központi alapelv kardinális fogalma, az ún. elsődleges felelősség (primary responsibility), a főlap fejről rendelkező szabályok egy egész sorának a tartalmát teszi bizonytalanná, kétségesé, mert hiszen azoknak a különböző jellegű felelőségeknek, amelyek egy könyv létrehozásában közreműködnek, a rangsorolására az AACR explicit utasítást nem ad, a példáiban implikált utasítások pedig azt sejtetik, hogy megalkotóinak az elképzelései erről a rangsorról vagy zavarosak, vagy nagyon önkényesek. Erről alább, a szerkesztői főlap-fejre vonatkozó szabályának elemzése során még részletesebben is lesz szó. Egyébként az elsődleges felelősség kritériuma által elrontott szabályok egy része a szabály egyértelműsége elleni harmadik vétségnek is jó példája.

A szabályzat-szerkesztés itt felsorolt öt irányelvének a tiszteletben tartására különös szigorral kell ügyelni a főlap fejének megválasztásáról rendelkező szabályok megszerkesztésénél — a világosság, a következetesség, minden főléssleges rendelkezés mellőzése itt fokozottan fontosak. A melléklapokra és

utalókra vonatkozó szabályok esetleges homályosságát, határozatlanságát, vagy hiányosságát messzemenően semlegesítheti az az általános elv, hogy ha kétség merül fel aziránt, hogy egy bizonyos melléklapra vagy utalóra szükség van-e vagy sem, e melléklapot, ill. utalást föltétlenül meg kell írni — mert ha szükség van rá, akkor megírásának az elmulasztása hiba lenne, ha viszont fölösleges, megírása bajt akkor sem okoz. Egészen más a helyzet a főlappal. Főlap csak egy van, kétség esetén tehát nem áll rendelkezésünkre a fenti kiút; ha a főlapfejre vonatkozó rossz szabály kétséget hagy fenn aziránt, hogy két (vagy akár több) különböző megoldás közül melyik a szabálynak megfelelő, a dilemmából nem menekülhetünk azzal, hogy két főlapot írunk. Ilyenkor választani kell, egyértelműen dönteni; de ha a szabály homályos, a döntések nem lesznek egybehangoltak, s a szabályzaton nyugvó gyakorlat következetlen és félrevezető lesz.

A szabályzat-szerkesztés itt felsorolt irányelvei mind összefoglalhatók egyetlen parancsban: A szabályzat legyen logikus! Ez a teljesen általános tartalmú parancs — öt irányelvünkkel együtt — mindenfajta szabályzatra egyaránt vonatkozik; természetes, hogy a címleírási szabályzatokat is kötelezi. Viszont az is világos, hogy a címleírási szabályzat összeállítójának nem ad elég konkrét útmutatást feladata megoldásához. Következő feladatunk ezért e speciális szabályzat-fajta megszerkesztésénél tiszteletben tartandó különleges irányelveknek a felderítése.

Mindazok, akik eddig foglalkoztak e kérdéssel, meglehetősen egyhangúlag azt követelik, hogy a katalógus — s ezzel együtt a címleírási szabályok — igazodjanak az olvasók anticipációihoz, várakozásaihoz. E követelés jogossága kézenfekvő. A katalógushasználóknak két fő kategóriája van: az olvasók és a könyvtárosok. Az utóbbiak anticipációi elhanyagolhatók: nekik mesterségükhöz tartozik a katalógus szabályainak alapos és részletes ismerete, az viszont, hogy mi a tartalma azoknak a szabályoknak, amelyeket meg kell tanulniuk, eléggé közömbös számukra. Nem így az olvasók, akik általában azzal az igényvel közelítenek a leíró katalógushoz, hogy az minden előzetes tanulás és tájékozódás nélkül legyen hozzáférhető számukra. Magatartásuk ezzel a katalógussal szemben pontosan az ellentéte a szisztematikus tárgyi katalógussal szemben tanúsítottnak. Az utóbbinál egészen természetesnek találják, hogy használata előtt meg kell ismerkedniük a rendszerével; a leíró katalógusnál viszont úgyszólván minden olyan gyakorlaton, ill. szabályon megütköznek, amelyet nem anticipáltak spontán maguk is. A könyvtárosok ezt az igényt tudomásul vették — régi tradíció, hogy a leíró katalógus berendezésénél többé-kevésbé tekintettel vannak rá; s így ennek az igénynek a kielégítését ma már az olvasó szerzett jogának kell tekinteni.

Persze, az olvasók várakozásai szerteágazóak: nemcsak a több különböző név vagy névforma esetében oszlanak meg, hanem azokban az esetekben is, amikor egy könyv több különböző olyan jegyet visel, amely alkalmas a fogódzó szerepére, arra, hogy a könyvet a katalógusban megtalálhatóvá tegye (pl.: egy címet + egy egyéni szerkesztő nevét + egy közreadó testület nevét). Ez a körülmény az olvasói anticipációkhoz való igazodás elvét oda módosítja, tágítja,

hogy a könyvet minden olyan jegye és e jegyek minden olyan variánsa és formája révén elérhetővé kell tenni, amelyek alatt feltehetőleg keresni fogják az olvasók, kivéve, amikor az ilyen olvasók csoportja feltehetőleg olyan kisszámú lesz, hogy várakozásának a figyelembevételét a gazdaságosság szempontja az adott viszonyok között már nem engedi meg.

A szabályzat első kötelessége tehát, hogy intézkedjék minden bibliográfiai konstellációt, több különböző formai jegy együttes előfordulásának minden lehetséges kombinációját, s emellett az egyes ilyen jegyek több variánsban vagy formában való előfordulásának minden számottevő lehetőségét illetően is: adjon a címléírónak határozott utasítást arra vonatkozólag, hogy e jegyek és variánsok közül melyek révén kell elérhetővé tennie az adott könyvet.

A szabályzat második feladata az, hogy minden olyan esetben, amikor egy könyvet több különböző jegye, vagy egy-egy ilyen jegyének több variánsa, formája alatt regisztráltat a katalógusban, meg kell határozni, hogy e jegyek és jegyvariánsok közül melyiket kell a könyv fő-bejegyzésének, a könyvre vonatkozó információegységek között a legfontosabbnak — a következőkben egyébként ezek helyett a pontosabb terminusok helyett rövidség okáért a „főlap” kifejezést fogjuk használni — a fejeül választani, s melyeket elegendő melléklap vagy pláne utalás fejében szerepeltetni.

Nem lehet kétséges, hogy a két feladat közül az elsőnek említett a fontosabb, a nagyobb horderejű. Ennek a többé vagy kevésbé kielégítő megoldásán múlik nemcsak az, hogy az olyan olvasót, aki akár a keresett könyv vagy a benne foglalt mű jegyeivel, akár a katalógizálási szabályokkal nincsen tisztában, a leíró katalógus képes-e az optimális mértékben kielégíteni, más szóval, hogy első funkcióját a megkívánt mértékben tudja-e ellátni, hanem az is, hogy teljesítménye másik két funkciójának az ellátásában megüti-e a mértéket, hogy az elvárható teljességgel adja-e meg a választ a műveket és szerzői oeuvre-eket illető kérdésekre, mégpedig első funkciója ellátásának sérelme nélkül. E feladat szuboptimális megoldásának az a következménye, hogy a szabályzat alapján készült katalógus a szigorúan a vállalt funkcióinak határai között maradó igények egy részével szemben tökéletesen csődöt mond. A második feladat szuboptimális megoldásának a maximális kártevése ezzel szemben mindössze csak annyi lehet, hogy a katalógus egyes olvasóknak az elkerülhetetlennél valamivel nagyobb vesződség árán adja meg a kívánt információt.

Közbevetőleg szenteljünk itt néhány szót annak a kérdésnek, hogy ha e két feladatnak az a rangsora, amelyet itt megállapítottunk, mi az oka annak, hogy a szabályzatok is, a szakirodalom is, sokkal nagyobb figyelmet szentelnek mégis a másodiknak, mint az elsőnek, hogy a kettő problematikáját régtől fogva fordított sorrendben szokás tárgyalni, s hogy az elsőhöz tartozó kérdések alig képezik vita tárgyát, míg a másodikhoz tartozók jó része körül ma is kitartó heveséssel folyik a harc?

A szabályzatok mind először azt írják elő, hogy mi legyen a címléírás, vagyis a főlap feje, s csak másodsorban, többnyire egy kissé mellékesen, foglalkoznak az első feladattal, a melléklapozásra és utalózásra vonatkozó meg lehetőségen futó megjegyzések formájában. Ennek a gyakorlatnak a magyaráza-

tát egyrészt pszichológiai, másrészt az előadás ökonómiájában rejlő és pedagógiai okokban találhatjuk meg. A címléíró a főlap-fej tisztázásával kezdi el a munkáját, s a melléklapokra és utalókra csak a címléírás elkészítése után gondol. A szabályalkotók — előéletükben mind címléírók — magától értetődően veszik át ezt a sorrendet az általuk szerkesztett szabályzatba. Persze, nem is igen tehetnek mást, mert a szabályzat-szerkesztés logikája és a pedagógiai szempont is kényszerítően írja elő ezt a sorrendet. A szabályzatnak szükségszerűen az egyszerű esetekkel kell kezdenie mondanivalóját, s ezektől kell előre haladnia az összetettebbekhez. Csakhogy a legegyszerűbb esetek azok, amikor a könyvnek csak egyetlen olyan formai jegye van, amely alatt regisztrálása célszerűnek látszik; ezekben viszont a szóban forgó két feladat egybeesik, s így a szabályalkotók — ha el akarják kerülni a szószaporítást — kénytelenek e szabályaiknak, az első feladat átugrásával, mindjárt a második feladatra vonatkozó utasítás formáját adni. Első, alapvető szabályaiknak ez a szerkezete azután már úgyszólván automatikusan határozza meg a szabályzatok bonyolultabb esetekkel foglalkozó későbbi szakaszainak előadásmódját és felépítését.

Így jött létre az az egyöntetű gyakorlat, hogy a szabályzatok először mindig második feladatukról ejtenek szót. Megállapíthatjuk, hogy ez a gyakorlat mindaddig nem is eshetik kifogás alá, amíg a fontosabbik feladatról nem fedeznek meg teljesen. Sajnos, az egy könyvhöz kapcsolódó formai jegyek számának növekedésével a szabályzatok szerkesztői ezt a hibát egyre gyakrabban követték el, hol az egyik, hol a másik bibliográfiai konstellációt illetőleg. Úgyszólván minden modern szabályzat beleesik, például, abba a nemcsak logikailag, de gyakorlatilag is elég súlyos hibába, hogy cserben hagyja a címléíró, mihelyt ez olyan könyvvel kerül szembe, amely több különböző funkciójú közreműködő testületet, vagy ilyen testület mellett még egyéni szerkesztőt vagy összegyűjtőt is megnevez.

A másik meglepő körülmény, hogy a fontosabbik feladat iránt jóval kisebb az elméleti érdeklődés, mint a kevésbé fontos iránt. Az előbbinek a megoldási módjairól az irodalomban alig esik szó, viszont az utóbbi problematikája körül heves és kitartó harcok dúlnak, s a szabályzatok is ezen a téren vannak legmesszebb az egységességtől.

Lássuk először az első feladat problémái iránti közömbösség okát. Azokat a konstellációkat illetőleg, amelyekben a könyvnek két olyan különböző fajtájú formai jegye van, amelyek a könyvre vonatkozó információnak a megtalálását megközelítőleg egyforma hatékonysággal szolgálhatják (pl.: az összetett tartalmú könyv címe és szerkesztőjének neve, vagy az eredeti szerző és a „gyökereken” átdolgozó neve), elég régen stabilizálódott már a tradíció, hogy az ilyen egyenértékű jegyek mindkettőjét hasznosítani kell — itt vitára már nincs ok és alkalom. Ugyanez egyáltalában nem mondható el azokról az esetekről, amikor a könyv több különböző olyan formai jeggyel rendelkezik, amelyek értéküket tekintve is különböznek. A kíváncsi itt az volna, ha a szabályzat megpróbálná meghatározni azt az alsó értékhatárt, amelyen felül az egyes fontosabb konstellációkban a különböző fajtájú jegyek olyan fokban szolgálják az információk fellelhetőségét, amely indokoltá teszi e jegyek regisztrálásának kötelezővé tételét. Az ilyen kísérlet azonban a szabályzatokban

éppúgy, mint az irodalomban, igen ritka. Pedig itt elég sok kérdés vár válaszra; hogy csak egyet említsek, megvizsgálandó lenne, hogy az egyéni szerzős könyvek címének a szóban forgó értéke nem fekszik-e jóval az említett alsó határ fölött? A szabályzatok megegyeznek abban, hogy a címleíró hatáskörébe utalják e kérdéseket: bianco felhatalmazást adnak neki a melléklap vagy utalás elkészítésére, amennyiben ezt szükségesnek vagy hasznosnak látja. Ezzel formailag kihúzzák ugyan a kérdés méregfogát — egy lényegében kvantitatív jellegű rendelkezés fölött, ha az fakultatív, már nem is lehet vitatkozni; de egyúttal el is ejtik azt: a gyereket kiöntik a fürdővízzel. Az irodalom érdektelensége a kérdéskomplexum iránt pedig nyilván onnan ered, hogy gyanútlanul magáévá tette a szabályzatoknak ezt a szokatlan és indokolatlan túl liberális álláspontját.

Ennek az álláspontnak a megszületésében egy logikai hiba lehet a ludas. A nagy országos szabályzatok — hol kifejezetten, hol hallgatólagosan — a nagykönyvtárak és a nagy szakkönyvtárak alkatalógusának a szükségleteire szabottak. Miután azonban a legtöbb országnak nincsen külön szabályzata a szerényebb igényű katalógusok számára, a nagy szabályzatok megalkotóinak nagy ritkán, mondhatnám szpazmodikusan, eszébe jut, hogy ezekre a katalógusokra s a kisebb könyvtárakra is tekintettel kellene lenni. Alighanem ez történt a fent említett, kirívóan liberális szabály prototípusának a megszületésénél is: a szabályalkotók arra gondoltak, hogy számos olyan melléklap, amely elengedhetetlen egy nagy tudományos könyvtár katalógusában, a kisebb közművelődési könyvtárakban fölösleges lenne, sőt esetleg egyenesen groteszkül hatna, és ebből a megfontolásból kiindulva megalkották az első ilyen engedékeny szabályt — ezzel napvilágra segítve a szóban forgó logikai hibát. A szabályzat természetesen nem tehet eleget egyszerre valamennyi könyvtártípusnak; ha rendelkezéseinek zömében erre nem is tesz kísérletet, akkor nyilván hiba, ha azok egy töredékében, megelégedve alapállásáról, mégis megteszi ezt. A hiba következménye: a szabályzatból kimarad a nagy- és szakkönyvtárak olyan kötelezettségeinek a pontos körülírása, amelyek ezt a fixálást megkövetelnék — rendszerén folytonossági hiány, hézag támad.

Az ellentmondás másik oldalának — annak a ténynek, hogy a katalógus és a szabályzat kevésbé fontos feladatát jóval nagyobb érdeklődés veszi körül, és hogy e feladat megoldásának egyes kérdései körül a szenvedélyes vita sehogy sem akar nyugvóponttra jutni — a magyarázata már kézenfekvő. A főlap feje és rendszava megválasztásának egyes kérdéseiben az egymással szembenfekvő táborokat kötik a megszokás és főleg saját meglevő katalógusaik, s ezért mindegyik a maga megoldását szeretné általánosan elfogadtatni. Az előbbrejutás itt nehéz, mert mindegyik fél csak a saját tradíciói mellett felhozható kétségtelenül helytálló érveket hangoztatja, de nem kutatja az ellenérveket — a szembenálló érvcsoportok súlyának objektív lemérésére, a mérleg felállítására kísérletet sem tesz.

E kitérés után térjünk még egyszer vissza a két szóban forgó feladat egymáshoz viszonyított fontosságának kérdéséhez, és tegyük fel a kérdést, hogy fontossági sorrendjükből milyen gyakorlati következtetések adódnak. A válasz

első lépéseként hangsúlyoznunk kell, hogy a második feladat — tehát a főlap fejének a kiválasztása azok közül a jegyek és jegy-variánsok közül, amelyek révén a könyvet fellelhetővé tesszük — bár második, de szintén elsőrendű fontosságú feladata a szabályzatnak. Eziránt ma sem lehet semmi kétség, annak ellenére, hogy a sokszorosított egységes katalóguslapok győzelme már évtizedekkel ezelőtt bekövetkezett, s annak ellenére sem, hogy talán nem is nagyon távoli jövőben bekövetkezhettek a computer-katalógusok győzelme is; s nem is merülhet fel kétség mindaddig, amíg a computerek ki nem szorítják teljesen a használatból az írott és nyomtatott katalógusokat és bibliográfiákat. Elég, ha egyrészt az egyetlen bejegyzéses könyvjegyzékekre, valamint a nyomtatott katalógusokra gondolunk, amely utóbbiakban az egységes, teljes szövegű többes bejegyzésnek útjában áll a költség szempont; másrészt pedig a címleírás központosításának és az ezt magasabb szinten szolgáló nemzetközi egységesítésének a gyorsan erősödő és egyre sürgetőbbé váló követelésére — s be kell látnunk, hogy ma is elsőrendűen fontos az, hogy a főlap feje az a formai jegy legyen, amely az adott könyvhöz kapcsolódó formai jegyek és jegyvariánsok között a legalkalmasabb arra, hogy az olvasók számára elérhetővé tegye a könyvre vonatkozó információt.

A második feladat helyes megoldása így szükségszerűen ennek az írásnak is egyik központi témája. Sőt, mi több, a szabályzat célszerű felépítésének pontról pontra való megbeszélését mi is éppen ennek a feladatnak a megvizsgálásával fogjuk elkezdni, mert nézetünk szerint a szabályzatok élén a jövőben is az ezt a feladatot szolgáló szabályoknak kell állniuk. Egyszerűen azért, mert a szabályzat felépítésének ez a rendje már megszokott s a címleíró számára ott-honosabb, s mert az a logikai nyereség, amit a két problémakör fontossági sorrendben történő tárgyalása nyújtana, nem olyan nagy, hogy felérne azzal az áldozattal, amit a megszokott rend elejtése jelent.

II.

Az eddigiekben általánosságban vizsgáltuk a szabályzat ésszerű konstrukciójának az előfeltételeit. Most áttérünk a részletekre — pontról pontra fogjuk vázolni a rendelkezéseket, amelyeket egy ésszerűen felépített szabályzatnak nézetünk szerint tartalmaznia kell, s a rendet, az összefüggéseket, amelyekbe a rendelkezéseket bele kell ágyaznia.

Amint mondtuk, elsőnek arra a kérdésre keresünk választ, hogy főlapjuk fejéül a könyvek több különböző jelentésű formai jegye — tehát nem egy bizonyos jelentésű jegyének több variánsa — közül melyiket kell választani? Mindenekelőtt lássuk, számíthatunk-e arra, hogy a számunkra elsődleges szempont: az olvasói várakozások tiszteletbentartásának szempontja, hozzásegítsen a válaszhoz?

A katalogizált könyvek nagyobbik részét — ti. az egyetlen egyéni szerzős könyveket és a folyóiratokat — illetőleg az olvasók nagy többségének a várakozásai elég messzemenően egybehangzóak. Arról a generálisan elfogadott katalogizálási és bibliográfiai gyakorlatról ugyanis, hogy az egy-szerzős könyveket a szerző neve alatt, a folyóiratokat a folyóirat címe alatt szokás katalogizálni,

a könyvtárlátogatók túlnyomó többsége tudomással bír már, s anélkül, hogy gondolkozna rajta, anélkül, hogy eszébe jutna, hogy nem ez az egyetlen lehetséges megoldás, igazodik a katalógusnak ehhez a sajátosságához. Erre a két szabályra tehát föltétlenül áll Cutter kánonja: kétségtelenül helytelen lenne, ha a katalógus szembefordulna az olvasóknak ezzel a két nagyon általánosan jelentkező várákozással. Annál is inkább, mert hiszen ezeket a bibliográfiák és egyéb referenz-munkák is alátámasztják, s emellett egybe is esnek a gyakorlatilag legcélszerűbb megoldásokkal.

Ilyenformán a katalogizált könyvek legalább kétharmadrésznél a problémánk fel sem merül. Annál inkább felmerül azonban a maradék — mondjuk — egyharmadánál. Először is azért, mert itt megnő az egy könyvre eső formai jegyek átlagos száma, s így az elsőbbség kérdése csak itt válik igazán jelentőssé; ez a tény tükröződik abban is, hogy a katalogizálási szabályzatok terjedelmüknek legalább kétharmadát a katalogizálás tárgyai eme egyharmadának kénytelenek szentelni. Másodszor pedig azért, mert a formai jegyek átlagos számának a növekedésével párhuzamosan természetesen egyre szerteágazóbbá válnak az olvasók várákozásai. Itt már gyakori, hogy ugyanazt a kiadványt az egyik olvasó a 10 tanulmány-szerző egyikének a neve alatt keresi, a másik a kiadvány szerkesztőjének neve, a harmadik a kiadvány címe, a negyedik a közreadó tudományos társaság neve alatt. Egyes elszigetelt olyan esetek még csak előfordulnak, amelyekben az olvasók zömének egy bizonyos kiadvány katalógusbeli helyét, címfejét illetőleg határozott és egybehangzó várákozásai vannak (pl: a „*Pattantyús*”, a „*Pauly—Wissowa*”). Az viszont már nem igen történik meg, hogy az egy bizonyos kiadványfajtaéhoz, műfajhoz tartozó egyedi könyvek címfejére vonatkozó többségi várákozások közös nevezőjük legyenek, tehát hogy például a többség a kresztomátiákat általában szerkesztőjük, vagy a szaklexikonokat címük alatt keresse. Így már a hagyományos felépítésű szabályzatok kiadványfajtákra szabott szabályait sem igazolják az olvasók várákozásai. Még kevésbé lehet azonban arról szó, hogy a különböző címleírási konstellációkból, tehát a könyv tartalmának egységes vagy összetett jellegéből és a hozzá kapcsolódó formai jegyek kombinációinak tarka sokféleségéből kiinduló és e kombinációkra szabott rendelkezések — amelyek a mai fejlődési tendenciák alapján ítélve, a jövő címleírási szabályzataiban valószínűleg teljesen ki fogják szorítani az előbbi fajtajúakat — megfelelhessenek az olvasók többsége várákozásainak. Egy olyan szabálynak az esetében például, amely egységesen intézkednék minden több különböző szerző műveiből összeálló tartalmú, saját összefoglaló címmel rendelkező olyan könyvről, amely megnevezi egyéni szerkesztőjét és közrebocsátó testületét — s így egyformán vonatkoznék egy tudományos társaság által kiadott jól körülhatárolt tárgyú tanulmánygyűjteményre, egy földtani intézet speciális jelentésére és egy néprajzi társaság közreadta népdalgyűjteményre, tehát olyan kiadványokra, amelyeket még ugyanaz az olvasó is valószínűleg más-más fajtajú formai jegyük alatt fog keresni — nyilván szó sem lehetne a szabály és az olvasók többségének várákozásai közötti párhuzamosságról.

Az olvasótábor tétovasága, megoszottsága e kombinációk mindegyikét illetőleg nagyjából egyformán fennáll, — minden egyes egyedi olvasónál egyéni

gondolkodásmódja, könyvtári tapasztalatai és bibliográfiai jártassága fogják eldönteni, hogy egy bizonyos könyvet melyik fogódzója vagy milyen fogódzó segítségével próbál elérni. Az olvasó viselkedése tehát itt alapjában véve kiszámíthatatlan; ha erről az oldalról nézzük a helyzetet, úgyszólván kaotikusnak kell azt mondanunk. A könyvek szóban forgó egyharmadánál így szó sem lehet arról, hogy a szabályalkotó az olvasók várakozásaitól a főlap-fej megválasztását illetőleg útbaigazítást remélhessen. Akárhogyan dönt is a könyveknek ezt a szektorát illetőleg, biztos lehet abban, hogy az olvasók többségét csak a melléklapok fogják nyomra vezetni. Amiből az következik, hogy az olvasók várakozásai szemszögéből nézve a dolgot, a főlap-fej megválasztásának a könyvek e harmadánál nincs is jelentősége; itt csak az a fontos, hogy a melléklapozás elégséges legyen, hogy a katalógus a könyvet elérhetővé tegye minden olyan formai jegye alatt, amely alatt azt az olvasók, a legkisebb el nem hanyagolható csoportjaikig bezárólag, keresni fogják.

Ez azt jelentené, hogy ezen a területen az olvasók várakozásai szempontjából a szabályalkotónak szabad keze van, szóval hogy a főlap fejének megválasztásánál más szempontok után indulhat. Honnan vegye ezeket a más szempontokat?

Bocssuk előre, hogy szempontjai megválasztásánál a szabályalkotó ma már semmiképpen sem hagyhatja figyelmen kívül a nemzetközi egységesítés egyre jobban előtérbe lépő törekvését; a kooperációnak, a kisipari munka kiküszöbölésének ma kitáruló hatalmas perspektíváit és a gépesítés valószínű eljövetele tekintve, nem kell hosszasan fejtegetnünk, hogy ezt miért nem teheti meg. Ebből azonban az következik, hogy a könyvtáros azt a cselekvési szabadságot, amit azon a területen nyer, ahol az olvasói várakozások iránytűje csődöt mond, nem használhatja fel katalógusa kontinuitásának, tradicionális címléírasi gyakorlatának a megmentésére. Hiszen ezt csak az egységesítési törekvések rovására tehetné, lévén hogy ma sok másodrangú kérdésben még mindig nagyszámú, országonként változó megoldás, de sok alapvető kérdést illetőleg is három-négy különböző gyakorlat él egymás mellett. Ezt a tarkaságot fel kell majd áldozni az egységnek. Az utóbbi nézőpontjából a partikuláris címléírói tradíciók értéktelenné válnak — értékes csak az olyan tradíció marad, amely a világ nagy részén egységes. Az ilyen azonban majdnem olyan ritka, mint a generálisan fellépő olvasói várakozás.

De világos az is, hogy a nemzetközi egységesítési törekvések a főlap-fej megválasztás kérdésének a súlyát nem csökkentik, hanem éppen ellenkezőleg, növelik. Az információk és technikai szolgáltatások világméretű kicserélése nagymértékben fokozza annak a fontosságát, hogy ugyanannak a könyvnek a címléírása mindenütt és mindenfajta könyv-listában ugyanaz alatt a cím-fej alatt legyen megtalálható. Ha pedig a cím-fej az egész világon mindenütt egységesen ugyanaz, akkor nyilván érdemes még több gondot fordítani a megválasztására, mint amennyit addig fordítottunk, amíg ez a választás csak egyetlen országra szólt. Vagyis a fejlődés új iránya még fokozza annak a fontosságát, hogy a könyv szóba jövő formai jegyei közül az erre legalkalmasabbat keressük ki főlapja fejének szerepére.

Lássunk hozzá ennek a feladatnak a megoldásához!

Követendő módszerünk alátámasztására idézzük itt azokat az általános — tehát nemcsak a terület problematikus egyharmadára vonatkozó — útbaigazításokat, amelyeket a *Párizsi Szabályok* bábája, A. H. Chaplin, ad a szabályalkotónak. Szerinte a címleírónak az olvasók domináló várakozásaihoz, vagy ahogyan ő mondja, tradícióihoz, sőt ezeknek a változásaihoz is, föltétlenül alkalmazkodnia kell; ahol ennek útjában állnak a könyvtárosok, a címleírók szokásai, tradíciói, az utóbbiakat fel kell áldozni; ügyelni kell arra, hogy a szabályok összhangban legyenek a katalógus-szerkesztés általános logikai alapelveivel; az olvasók kisebbségének és a szakkönyvtáros-specialistáknak a várakozásait, ill. szempontjait pedig — ha szükséges — melléklapok és utalások alkalmazásával kell érvényre juttatni.⁷

Alig hiszem, hogy a feladatait józanul mérlegelő szabályzat-szerkesztő ezeknek az irányelveknek ellentmondó programhoz juthasson el. Kérdéses csak az, hogy hogyan ültesse át ezeket az elveket a gyakorlatba, hogy melyek azok a konkrét szabályok, amelyek megfelelnek nekik.

Feladatunk tehát közelebbről ennek a kérdésnek a megválaszolásában áll a címleírási eseteknek arra a problematikus egyharmadára vonatkozólag, amelyre figyelmünk jelenleg irányul. A módszert, amellyel a válaszhoz el akarunk jutni, Chaplin fönti irányelveiből vezetjük le. Minden szóba jövő szabályt, ill. megoldást három szempontból fogunk vizsgálat alá venni. Az első az olvasók várakozásának a szempontja lesz — elemzésünknek ez az első lépése alapján véve csak annak a fenti megállapításunknak az egyes szabályokra vonatkoztatott verifikálását és konkretizálását célozza, hogy ezen a területen a címleíró nem számíthat az olvasói várakozások útmutatására. Elemzésünk másik két szempontja az lesz, hogy hogyan vizsgáljuk az adott intézkedés a fennálló szakmai szituáció, a címleírói tradíció, és hogyan a szabályrendszer logikája, egységessége és célszerűsége szempontjából.

A már elmondottak szerint a mai szabályzatok főlap-fej-megválasztási szabályainak nemcsak cifra és bonyolult, de emellett szabályzatról szabályzatra kaleidoszkópikusan változó hímzésmintájából csak az egyéni szerzős könyvekre és a folyóiratokra vonatkozó szabályokat fogadhatjuk el már eleve — a minta összes többi elemét alá kell vetni a jelzett vizsgálatnak. Ezek az elemek mind besorolhatók az egyéni szerkesztői és összegyűjtői (compiler-i), a testületi szerzői, és a formai címfej három fő kategóriájába.

A három közül az utolsóval hamar végezhetünk — a formai címfejekkel egyáltalán nem kell foglalkoznunk. Amit föntebb egy konkrét példával, az „*U. S. Laws, statutes*”-címfejjel kapcsolatban elmondottunk arról, hogy az ilyen fajtájú címfejek alkalmazása a tárgyi katalógusok eszközeinek és funkcióinak a leíró katalógusba való becsempészésével egyértelmű, egyre szélesebb körben talál elfogadásra. Némi optimizmussal ezt a címfej-nemet ma már végérvényesen halódónak tekinthetjük — annak ellenére, hogy az AACR is, más szabályzatok is, elég kiadósan élnek még vele.

⁷ Chaplin, A. Hugh: Tradition and principle in library cataloguing. 1966. = The Bertha Bassam lecture in librarianship, University of Toronto School of Library Science. 1. no. 11. l.

Jóval keményebb dió lesz számunkra az egyéni szerkesztői és az egyéni összegyűjtői főlap-fej, amelyek még ma is igen nagy vitalitást árulnak el.

E két főlap-fej-fajta közeli rokonok; ugyanazon címfej-faj alfajainak tekinthetjük őket. Mindkettő főlapi alkalmazásához az indító lökést feltehetőleg egyrészt az a tény adta meg, hogy a szerző és a szerkesztő, összeállító között a határvonal bizonytalan, elmosódó; másrészt pedig az a törekvés, hogy a személynévnek mint címfejnek — lévén ez a legalkalmasabb címfej-nem, amelynél a megjelölésük, megnevezésük, megkülönböztetésük célját szolgáló rövidebb, markánsabb és könnyebben megjegyezhető címkével a könyvek nem rendelkeznek — az alkalmazási területe a szerzős könyveken túl is, minél jobban kiterjesztesék. Ezt az alapjában véve helyes indítékú törekvést csak jóval később követte a szokásos kísérlet a meglevő gyakorlat elvi alapjainak utólagos megteremtésére. Így született meg a tétel, hogy bár a szerkesztő és az összegyűjtő nem szerzői a könyvben foglalt egyes műveknek, de miután a könyv tartalmának mint egésznek, mint új szellemi entitásnak, a kialakítása mégis az ő művük, ők tekintendők ez új szellemi entitás szerzőjének. Ez az utólagos megideologizálása a még védhető gyakorlatnak persze már teljesen védhetetlen: mi értelme van annak, hogy az összetett tartalmú könyv szerkesztőjét vagy összegyűjtőjét szerzőnek „tekintsük”, ahelyett, hogy annak tekintenők, ami, vagyis szerkesztőnek, összegyűjtőnek; s a „szerző” nevet fenntartanók az összetett tartalmat alkotó egyes darabok valószínű szerzői számára. Ez is egy tipikus esete annak a szavakkal való felelőtlen játéknak, amelyet a címleírók kevésbé sikerült ötleteik elkendőzésére régtől fogva előszeretettel űznek, s amely viszonzásul rendszeresen zsákutcába vezetni őket.

Lássuk, hogyan kell megítélnünk a szerkesztői és az összegyűjtői főlap-fejet vizsgálati módszerünk három nézőpontjából?

A könyvkiadási formák és az elég régi keletű ilyen irányú katalógizálási gyakorlat itt tagadhatatlanul kihatással voltak az olvasói várákosításokra — a mai olvasók között már sok akad, aki az ilyesfajta könyveket a szerkesztő, ill. összegyűjtő neve alatt keresi. Arról azonban szó sem lehet, hogy ez az olvasói magatartás uralkodó lenne; az ilyen könyveket nem kevesebb olvasó keresi címe, közreadó testületének neve stb. alatt, mint szerkesztője vagy összegyűjtője alatt. Az olvasók várákosításai tehát nem szolgáltatnak meggyőző érvet a szerkesztői és összegyűjtői főlap-fej használata mellett.

Hogyan állunk a címleírói tradícióval? Tagadhatatlan, hogy ez a tradíció egyértelmű: a szerkesztői főlap-fej nagy múltra tekint vissza, és ma is úgyszólván mindenütt használatban van. Tekintettel erre, merésznek lehet nevezni H. Braun és A. H. Chaplin párizsi javaslatát e címfej-fajta úgyszólván teljes kiküszöbölésére, és meglepőnek, de egyúttal előremutatónak is azt a tényt, hogy e javaslat Párizsban győzelmet aratott — ha nem is elsőprőt. Nem lehet vitás, hogy e javaslat — amellet, hogy az imént elmondottak szerint az olvasók várákosításainak szempontjából csak helyeselhető — a szóban forgó címleírói tradíció értékét is helyesen méri fel. A mai szabályzatok idevágó rendelkezései erősen szerteágazók, s emellet elégtelenek, homályosak és bizonytalanok is. A nemzetközi egységesítési törekvések előbb-utóbb itt is ki fogják kényszeríteni a sokféle helyi szabály összehangolását, megváltoztatását. Ha pedig az eddigi

szabályok, az eddigi tradíciók úgysem menthetők meg, akkor a változtatásnak természetesen a legracionálisabb megoldás javára kell megtörténnie. Ez pedig — erre mindjárt rátérünk — a szerkesztői és összegyűjtői főlap-fej teljes kiküszöbölése.

A harmadik kérdés: hogyan vizsgáljuk a szerkesztői és az összegyűjtői főlap-fej a címleírási szabályok belső logikája szempontjából? A válasz ma már határozottan az, hogy rosszul. Az olyan könyvek, amelyek szerkesztői vagy összegyűjtői tevékenység eredményei, ma sokkal gyakoribbak, mint az elmúlt századokban voltak, és skálájuk is sokkal szélesebb, gazdagabb. E széles skála egyik végén az a könyv áll, amelyet az olvasók túlnyomó többsége szerkesztője, ill. összegyűjtője neve alatt keres, a másik végén az, amelyet senki sem keres így. E két ellentétes pólust a rendkívül különböző szerepű és különbözőképpen hangsúlyozott és ismert szerkesztő- ill. összegyűjtő-típusok hosszú folyamatos sora köti össze, amelyen nem fedezhető fel olyan cezúra, amely e sort nemcsak világosan és élesen, de emellett tartalmi szempontból is elfogadható helyen osztaná két részre: a címfej-szerepre alkalmas és az erre alkalmatlan szerkesztők, ill. összegyűjtők sorára. Ez annyit jelent, hogy a szerkesztői címfej alkalmazására nem lehet világos és éles kritériumot találni, s így az ezt a címfejfajtát előíró szabálynak multhatatlanul ötödik irányelvünkbe kell ütköznie.

Ez tisztán elméletileg is, pusztá spekuláció alapján is, eléggé evidensnek tűnik. De a gyakorlat is szolgáltat egy konkluzív bizonyítékot arra, hogy ez valóban így van — a jelenleg érvényben levő címleírási szabályzatok imént már említett egymásnak ellentmondó megoldásaiban. Azt mondhatjuk, hogy e megoldások csak egyetlen ponton egyeznek egymással: a fentemlített folyamatos jelenség-sornak a kettévágását, vagyis a szerkesztői és összegyűjtői főlap-fej alkalmazási területének az elhatárolását, egytől-egyig csak homályosan, elégtelenül tudják elvégezni. Elmélet és tapasztalat tehát egyaránt amellett szólnak, hogy a szerkesztői és összegyűjtői főlap-fej megoldását, mint a rendszer logikája szempontjából elégtelent, mindenestül el kell vetni. Párizsban tehát Chaplinnek és a többségnek volt igaza, nem a kisebbségnek. Örvendetes, hogy az első szabályzat, amely ezt a felismerést góllá értékesíti, úgy látszik, az új magyar szabvány lesz.

Ezzel le is zárhatnók a kérdés elméleti vizsgálatát — hiszen a szerkesztői és összegyűjtői főlap-fej alkalmasságát puhatoló mindhárom kérdésünkre negatív választ kaptunk. A címleírók azonban nem túlságosan fogékonyak az ilyesfajta elméleti érvek iránt — ilyenekkel aligha lehet elvenni a kedvüket egy már megszokott címleírási megoldástól. Nagy többségük osztani látszik azt a népszerű elképzelést, hogy az elmélet és a logika ráérő emberek időtöltése, luxus, amelynek semmi kapcsolata sincs a valósággal, s afelé a nézet felé hajlik, hogy az olyan szabály, amelyet az elmélet, a logika elvet, ettől még a gyakorlatban elviheti a pálmát minden más lehetőség elől. Úgy látszik, a szerkesztői főlap-fej is azok közé a kérdések közé tartozik, amelyekben a többségnek ez az álláspontja — a párizsi többség aligha fejezte ki hűen a világ címleírói többségének a véleményét. Erre eléggé konkluzív bizonyíték az, hogy legújabbban az AACR is a párizsi kisebbség álláspontját tette magáévá. A szerkesztői és összegyűjtői főlap-fej eddigi elvi bírálatát ezért nem lesz fölösleges

kiegészíteni az AACR idevágó szabályainak részletes elemzésével és kritikájával. Ez nemcsak arra derít majd világot, hogy a legfrissebb szabályzatnak éppúgy nem sikerült használható szabályt szerkeszteni e címfej-fajta alkalmazására, mint számtalan elődjének a múltban, hanem ezen keresztül azt is megmutatja, hogy a gyakorlatban ezúttal is pontosan az következett be, amit az elméleti megfontolások előre jeleztek. Végül még egy harmadik okunk is van ennek az elemzésnek az elvégzésére: szükségesnek látjuk, hogy amit az AACR színvonaláról több ízben mondtunk, azt legalább egyszer, egy konkrét példán, ad oculos demonstráljuk is.

Az AACR 4A§-a a komplex tartalmú könyvekről (works of multiple authorship) így rendelkezik: „A szerkesztői irányítással létrejött művet szerkesztője alatt kell felvenni, feltéve, hogy 1. a szerkesztőt a könyv címlapja megnevezi, 2. a cím nem nevezi meg a kiadvállalatot, és 3. a szerkesztő látszik elsősorban felelősnek a mű létezéséért (primarily responsible for the existence of the work)”.

E szabály legfontosabb rendelkezése, magva a harmadik feltétel, ez adja meg a szerkesztői főlap-fej alkalmazási területe elhatárolásának az alapelvét; az első és a második feltétel lényegében nem egyebek kivételeknél, amelyek leszűkítik az alapelv érvényét. Sajnos azonban, ez a harmadik feltétel egyúttal az egész szabálynak a leghomályosabb pontja is.

Hogy ezt demonstrálhassuk, előbb arról is beszélnünk kell, hogy ez a szabály is váltakozó jelentéssel használja a „work”, a „mű” szót. E szónak a katalógizálási terminológiában csak egy megengedett jelentése van: egyedül a könyv szellemi összetevőjének a megjelölésére használható. Az AACR az első feltételben (a szabály előző sorában!) a „work” címlapjáról beszél, ami világosan mutatja, hogy e szót a „könyv” jelentéssel használja. Ennek ellenére fel kell tételeznünk, hogy — megszokott terminológiai precizitásával és következettségével — egyik sorról a másikra itt is átváltott a „work” szónak szakmai nyelvünkben egyedül elfogadható jelentésére, és a szabály 3. pontjában már valóban a „műről” beszél. A szóhasználatnak ilyenfokú pongyolasága persze teljességgel megengedhetetlen. A „Loeb classical library” című sorozatban megjelent Horatius-kötet abban az esetben, ha a fenti szabályban a „work” szó „könyvet” jelent, nyilván nem katalógizálható sem Horatius, sem a kötet szerkesztője, hanem legfeljebb csak Loeb alatt. Más szóval, a „work” szó ilyenén interpretálása esetén annak a megállapításához, hogy egy szerkesztő elsősorban felelős-e a könyv létezéséért, már nem lenne elég a szerkesztő szerepének az összehasonlítása a tartalom létrehozásában közreműködött szerzőkével és a nem „szerzői felelősségű” közreműködő testületekével, hanem még azt is meg kellene vizsgálni, hogy az első hely a rangsorban nem a kiadvállalatot vagy a nyomdát illeti-e meg? Ezt persze az AACR — bár artikuláltan nem juttatja kifejezésre a szándékát — mégsem akarja. Viszont azt igenis akarja, hogy ezt a rangsorolást elvégezzük a mű megszületése körül közreműködő egyéni szerzőket, egyéni szerkesztőt és a testületeket illetőleg; ahol is nem szabad elfelejtenünk, hogy nem ritkán nem csak egyetlen egyéni szerkesztővel vagy közreműködő testülettel van dolgunk, s hogy a több szerkesztő, ill. testület esetleg mind más-más szerepeket játszottak a mű létrehozásában.

A szabály hibája alapvető és egészen nyilvánvaló. A feladat, amelyet a címléíróra ró — teljesen különböző természetű funkciókat ellátó, és felelőségeket vállaló, s egymással épp ezért elvileg összemérhetetlen, tehát rangsorolhatatlan felelősségű tényezők egyértelmű rangsorolását követeli tőle! — az esetek egy részében éppen olyan megoldhatatlan, mint az alma és körte abszolút rangsorának a megállapítása. Más szóval, az elemzett szabály kardinális pontja aligha lehetne homályosabb annál, amilyen.

A szabálynak azonban rendelkezünk már egy bizonyos fokig hivatalosnak tekinthető kommentárjával — C. S. Spalding már említett cikkében. Lássuk, neki mit sikerül e homály tárgyában tennie.

Spalding közli, hogy ő és a szerkesztő-bizottság úgy fogják fel a szabályt, mint „*a szerzőségi elv érvényének a kiterjesztését a mű létezéséért elsődleges felelősség területére; értve ez alatt a kezdeti koncepciót, a mozgató erőt és kialakításának az irányítását, amely nélkül a mű nem születhetett volna meg*”⁸

Ez a kommentár, ahelyett hogy világosságot teremtené a szabály tartalmát illetőleg, még növeli a homályt. A mű létezéséért való elsődleges felelősségnek „*a kezdeti koncepció, a mozgató erő és a kialakítás irányítása*” kritériumain nyugvó fogalma nyilván teljesen alkalmatlan, nemcsak az egyéni szerkesztői főlap-fej alkalmazási területének a meghatározására, hanem egyáltalában arra, hogy bármilyen szabályban operáljunk vele. Először azért, mert rengeteg olyan mű születik, amelynél a kezdeti koncepciót, a mozgató erőt és a kialakítás irányítását egyszerűen a kiadóvállalat adja, amelyet pedig az AACR is, Spalding is, ki akarnak zárni a versenyből. Másodszor azért, mert a kezdeti koncepciót, a mozgató erőt és a kialakítás irányítását szolgáltathatja három különböző tényező is — a kritérium tehát az esetek jó részében egyszerűen csődöt mond. Harmadszor pedig azért, mert az esetek egy nem kevésbé tekintélyes másik hányadában a címléírónak egyáltalában nem lesz módjában megállapítani, hogy a kezdeti koncepcióval, a mozgató erővel és a kialakítás irányításával a művet tartalmazó könyv által megnevezett egyéni szerkesztő járult-e hozzá a mű megszületéséhez, vagy pedig valamilyen más tényező; erről még lesz szó. Spalding interpretációja tehát a szabály alkalmazásának olyan kritériumait állítja fel, amelyek az elhibázott, a szerepe ellátására alkalmatlan kritérium mindkét fő ismérvét viselik.

Említsük meg még azt is, hogy a homályosság és végrehajthatatlanság mellett az analizált szabálynak van egy további hibája is: első és második feltétele alapján véve ellentmondanak a harmadiknak. Nyilvánvaló, hogy a kezdeti koncepciót stb. adhatta olyan egyéni szerkesztő is, akit csak a címlap verzőja vagy a könyv valamilyen más pontja nevez meg; de adhatta annak a könyvnek az egyéni szerkesztője is, amelynek címében benne van a kiadóvállalat neve. Ezeket az eseteket illetőleg az AACR nagyobb súlyt tulajdonít egyéb körülményeknek, ill. szempontoknak, mint az egyéni szerkesztő „*elsődleges felelősségének*”. Nem akarjuk azt állítani — különösen az első feltételt illetőleg nem —, hogy ezek az egyéb szempontok nem érdemlik meg a mérlegelést; csak arra akarunk rámutatni, hogy ez a két kivétel, amelyet a szabályalkotók a szer-

⁸ Spalding, *uo.* 392. l.

zóségi elvnek az „*elsősorban felelős*” egyéni szerkesztőre való kiterjesztése alól tesznek, világosan mutatja, hogy e kiterjesztés elvi, logikai megalapozását maguk sem nagyon érzik kogensnek.

Eddig a kritika. Egészítsük ezt még ki annak a bemutatásával, hogy mire vezet a szabály alkalmazása a gyakorlatban. Nem kell messzire menni, hogy ezt megteheszük — magának az AACR-nek a példái teljesen elegendők annak a maradéktalan demonstrálására, hogy a szabály fenti elméleti kritikája helytálló.

Idézem az AACR három példáját:⁹

1. Cattell, Jacques:

Directory of American scholars, a biographical directory, edited by Jacques Cattell.

2. Dictionary of American biography. Under the auspices of the American Council of Learned Societies. Edited by Allen Johnson.

3. Craigie, William A., Sir:

A dictionary of American English on historical principles, compiled at the University of Chicago under the editorship of Sir William A. Craigie and James R. Hulbert.

Hasonlítsuk össze, először, az 1. és a 2. példát. A szituáció, mellyel a címleíró szemben találja magát, a két esetben hajszállra azonos — egyetlen pontot kivéve: a 2. példában megjelenik egy testület, amelynek az égisze alatt készült a mű, míg az 1. példában ilyen testület nincsen. Az eltérést a címfej megválasztásában így nem okozhatja más, mint ez a különbség: az 1. példában a mű létrejöttéért felelős egyetlen ismert faktor a szerkesztő, s így ő minősül „*elsősorban felelősnek*”, viszont a második példában megjelenő testület kiüti a szerkesztőt az elsőbbségből; a példához fűzött megjegyzés explicite közli is, hogy „*a szerkesztő nem felelős elsősorban a mű létezéséért*”.

Már ez a logika sem fogadható el — a példák további összehasonlítása azonban még ezt is megtorpedozza. A 2. és a 3. példában a címleírási szituáció tökéletesen azonos — mindkét esetben van számos közreműködőnk, van(nak) a könyv létrejötténél a bába munkáját de facto elvégző szerkesztő(i)nk, és van egy testületünk, amelynek égisze alatt a munka végbement — s a címfejek mégis különböző fajtájúak! Az idézett két címlap semmi nyomát sem mutatja annak, hogy a két szerkesztő teljesítményének minősége között olyan különbség lenne, amely indokolhatná e megkülönböztetést. Ha mégis volt, ez csak az lehetett, hogy a testületek különböző mértékben folytak bele a munkába, s így különböző mértékben csökkentették a szerkesztők teljesítményének súlyát. A magam részéről a címszövegekben ilyen különbségnek sem látom nyomát — a fogalmazásban ugyan van eltérés, de az e mögött rejlő valóság minden további nélkül lehetne a megfordítottja is annak, amit a címfejek különbsége alapján feltételezni kellene. Mi indíthatta hát az AACR szerkesztőit mégis arra, hogy különbözőképpen járjanak el a két kiadvánnyal? Az „*under the auspices*” ki-

⁹ Ld.: AACR. North-American text. 17. és 36. ll.

fejezés? Vagy az, hogy privát értesüléseik voltak a két kiadvány megszületésének intím körülményeiről? Akár ez, akár az, mind a két esetben hibáztak volna — döntésük elfogadhatatlan szempontokon nyugodnék; ami viszont azt jelentené, hogy saját szabályukat elfogadhatatlan módon interpretálták. Arról nem is szólva, hogy még abban az esetben is, ha a két testület szerepe között valóban lényeges differencia lett volna, s ez a címlapokból ki is derülne, e differencia nem lehetett volna olyan jelentős, hogy az egyik szerkesztő munkáját lényegesen alacsonyabb rendűvé tegye a másikénál.

Az idézett példák maradéktalanul bizonyítják azt, amit bizonyítani akartunk velük, hogy ti. a szóban forgó szabály nemcsak elméletileg hibás, de a gyakorlatban is csődöt mond.

Közbevetőleg még egy szót arról, hogy az a zűrzavar, amelyet az idézett három példa felfed, nem szorítkozik az itt vizsgált szabály alkalmazásának a területére, hanem messze továbbgyűrűzik annak határain túl is.

A megbírált szabály tengelyéül szolgáló, és a fentiekben használhatatlannak bizonyult kritérium, „az elsődleges felelősség a mű létezéséért” nem más, mint variánsa az AACR ama elvének, hogy „a főlap fejéül annak a személynek vagy testületnek a nevét kell választani, akit ill. amelyet elsősorban felelősnek ítélünk a műnek mint egésznek a szellemi vagy művészi tartalmáért”.¹⁰

Az „elsősorban felelős”-ség kritériumát a szerkesztői főlap-fej szabályában elhibázottnak találtuk. Nem áll ez az ítélet az idézett alapelvre is? Szerintem áll. Az elsődleges szerzői felelősség tárgya ugyan nem a mű létezése, hanem annak szellemi tartalma, s így természetesen e felelősség fennforgásának a kritériumait másképpen kellene megfogalmazni, mint a szerkesztői „elsődleges felelősségét”. Miután azonban itt is a legmesszebbmenően heterogén egyéni és testületi teljesítmények összeméréséről lenne szó, a rangsorolás itt éppen olyan lehetetlen, s így az „elsődleges szerzői felelősség” kritériumai éppen olyan konkretizálhatatlanok, amilyeneknek a szerkesztői felelősség kritériumait találtuk. A legfőbb ideje volna már, hogy végleg kitöröljük a címléírás elméletének és gyakorlatának a szótárából a „felelősség” szót, amelynek becsmepészésére a testületi szerzői főlap-fej megideologizálására irányuló kilátástalan törekvés indította az amerikai címléírást.

Valamivel kevésbé hemzseg a logikai hibáktól az AACR-nek a compiler-i, az összegyűjtői főlap-fejre vonatkozó 5. §-a; a különbség azonban főleg annak tudható be, hogy a „compiler” szó jelentése kevésbé tág mint az editor-é, különféle tevékenységek egy szűkebb skálájának a megjelölésére szolgál. A szabály hibáival jóval rövidebben végezhetünk.

E szabály úgy intézkedik, hogy a különböző szerzők tollából származó és nem e könyv számára írott önálló művek gyűjteményét tartalmazó könyv a compiler alatt veendő fel, ha őt a címlap mint compiler-t vagy editor-t jelöli meg; ellenkező esetben a felvétel a cím alatt történik.

A 4. §-sal közös hibája e szabálynak, hogy csak a címlapon feltüntetett összegyűjtőt szerepelteti a főlap fejében. E logikai hibát azonban ez a szabály

¹⁰ Uo. 24. l.; vö. még az 5. l.-ot is.

még el is mélyíti azzal, hogy olyankor, amikor a címlap az összegyűjtő neve mellé nem teszi ki a „*compiler*” vagy „*editor*” megjelölést, a könyv címe alatti felvételt ír elő. Hogy ez mennyire nem logikus, akkor tűnik ki, ha azokra az igazán nem ritka antológiászerű könyvekre gondolunk, amelyeknek címlapja az összegyűjtőt minden minősítő megjelölés nélkül, tehát látszatra szerzőként szerepelteti, s amelyeket éppen ezért az olvasók közül feltehetőleg többen fognak az összegyűjtő neve alatt keresni, mint azokat az ugyanilyen struktúrájú kiadványokat, amelyeket az AACR katalogizáltat az összegyűjtő neve alatt.

Meglepő az is, hogy a szerkesztői címfejre vonatkozó 4. § második feltételében foglalt megszorítás az összegyűjtői címfejnél elmarad. Ez azt a benyomást kelti, mintha az összegyűjtői és a szerkesztői szerep fontossága, jelentősége között különbség lenne, mégpedig az előbbi javára. Elmarad itt az „*elsődleges felelősség*” feltétele is, ami a 4. § kritikája során elmondottak szerint örvendetes lenne — ha e lépést nagyobb körültekintéssel hajtották volna végre. Jelen formájában az 5. §, szószerint véve, azt jelenti, hogy egy Marx-Engels válogatást, vagy egy Theokritos-Bion-Moschos kiadást, ha címlapja megnevezi az editort, ennek a neve alatt kell felvenni.

Az a körülmény, hogy a 4. § e két feltételének elejtésével az összegyűjtői főlap-fej alkalmazási területét ebben a két vonatkozásban a szerkesztői főlap-fejénél kiterjedtebbé tették, igazán meglepővé azonban akkor válik, amikor Spalding említett interpretációjában azt olvassuk, hogy az összegyűjtő felelőssége, bár fontos felelősség, de semmiképpen sem szerzői felelősség, s hogy az összegyűjtői címfejet úgy kell felfogni, mint a könyvhöz a legszorosabban kapcsolódó név címfejül választásának egy esetét.¹¹ Ez az interpretáció az összegyűjtő szerepét alacsonyabbrendűnek minősíti, mint a szerkesztőét — s így még nehezebb megérteni, hogy az AACR az összegyűjtőnek miért ítéli oda a főlap-fejet könnyebben és gyakrabban, mint a szerkesztőnek. Másrésztől persze azt sem hallgathatjuk el, hogy a Spalding kommentárjában tett megkülönböztetésnek sem okát, sem célját nem könnyű felfedezni — minden olyan esetben, amikor az editor-nak a szerzőségi elv kiterjesztésével helyet adunk a főlap fejében, a következetesség és a célszerűség egyaránt azt kívánná, hogy a compiler-rel is ugyanezt tegyük, hiszen e két funkció közt éles határvonalat húzni nem lehet.

Egyáltalában nem akarjuk azt mondani, hogy az AACR 4. és 5. §-ainak balfogás-sorozata teljes egészében elkerülhetetlen és szükségszerű lenne, s hogy a szerkesztői és összegyűjtői főlap-fej szabályait több ügyesség és gondosság bevetésével sem lehetett volna sikerültebben megszerkeszteni. De az a feltevés, hogy a fenti szabályok valamennyi hibája elkerülhető lett volna, elhibázott és indokolatlanul sértő lenne. A hibák egyrészét — ez a fentiekben elég világossá vált — a helytelen célkitűzésnek, egy olyan feladat vállalásának kell betudni, amely logikailag kifogástalan és egyben gyakorlatilag is kielégítő módon semmiképpen sem oldható meg.

Ezzel a szerkesztői és összegyűjtői főlap-fejvel — ha kissé hosszadalmasan is, de, reméljük, legalább meggyőzően — végeztünk volna: bizonyítottnak tekint-

¹¹ Spalding, *uo.*, 392. l.

hetjük, hogy e címfej-fajta főlapi alkalmazása mindhárom irányadónak mondott szempontunkból nézve célszerűtlennek, szuboptimálisnak, elhibázottnak mutatkozik — s így elvetendő.

Következő lépésünk: a testületi szerzői főlap-fej alkalmasságának vizsgálata. Ez a kérdés lényegesen bonyolultabb, mint a szerkesztői főlap-fejé; egyrészt, mert sokkal összetettebb, másrészt pedig, mert a kiküszöbölését célzó javaslatokkal szemben az ellenállás is jóval erősebb. Ennek ellenére ezzel a problémával röviden fogok végezni: miután a múltban már több ízben foglalkoztam vele, elég utalnom idevágó írásaimra.¹² Csak a jelen cikk felépítésének egysége kedvéért legyen szabad röviden kijelölnöm korábban kifejtett érveimnek a helyét a jelen vizsgálat három szempontja által meghatározott rendben.

Hogy említésre méltó olvasói tradíció, olvasói várakozások ezen a téren az angolszász országokban sem alakultak még ki, arra már korábban is rámutattam. A közelmúltban azonban maguk az angolszász katalógus-szakértők egy újabb és döntő bizonyítékát szolgáltatatták e ténynek. Az AACR-nek nemcsak az angol, de az amerikai verziója is radikális változtatásokat eszközöl a testületi szerzői főlap-fejnek eddigi amerikai rendszerén. Ez azt mutatja, hogy az olvasói várakozások nem alakultak az utóbbinak megfelelően — hiszen ha ez megtörtént volna, akkor az AACR által végrehajtott lényegbe vágó módosítása megbocsáthatatlan hiba lenne. Azokban az országokban viszont, amelyek mindössze pár évtizede recipiálták az amerikai gyakorlatot, persze még sokkal kevésbé lehet szó ilyen irányú olvasói várakozásokról — hiszen itt az olvasók zöme mindmáig még csak tudomást sem igen vett erről az új címleírói divatról.

Ami a második szempontunkat illeti, tagadhatatlan, hogy a címleírók körében az utóbbi évtizedekben világszerte megnövekedett a testületi szerzős főlap népszerűsége — alig van már ország, amely még nem tette magáévá ezt a megoldást. A legtöbben azonban nem vették át az eredeti amerikai mintát változtatás nélkül, hanem fúrtak-faragtak rajta, különböző pontjain és különbözőképpen, egyedül abban egyezve meg, hogy leszűkítették ennek a főlap-fej-fajtának az alkalmazási területét. Ez a helyzet Párizs után sem változott — az azóta megszületett code-ok és tervezetek között nincsen kettő, amelynek idevágó szabályai ne térnének el egymástól. Ez azonban annyit jelent, hogy a testületi szerzői főlap-fejet illetőleg nincsen megőrzésre érdemes címleírói tradíció. E megállapítás validitását az egyöntetűen alkalmazott megoldás teljes hiánya még az AACR imént említett újításainál is meggyőzőbben bizonyítja. Világos, hogy az elv egységes elfogadása semmit sem ér, ha értelmezése terén távolabb vagyunk az egységtől, mint a címleírás bármilyen más kérdésében. Már pedig ma a nemzetközi egység megvalósításának a legnagyobb akadálya a testületi szerzős főlap — ennek az alkalmazása terén vagyunk a legtávolabb attól, hogy

¹² Vö.: Die korporative Verfasserschaft = Libri. 11. vol. 2. no. 1961. — és — A könyvtári címleírás irányelvei és a testületi szerző. Bp. 1959. (A Budapesti Egyetemi Könyvtár kiadványai. 9.)

a számtalan különböző helyi megoldás egyetlen egységes eljárásnak adjon helyet.

Mégis az a valószínű, hogy az egység megvalósítása irányában ható erők egyre gyorsuló növekedése előbb-utóbb itt is ki fogja kényszeríteni a változást, az egységet. Ha pedig ez bekövetkezik, ha a változtatás, az átállás amúgyis elkerülhetetlenné válik, itt hatványozottan érvényes az, amit az egyéni szerkesztői főlap-fejre vonatkozólag mondottunk: végtelenül sajnálatos lenne, ha a változtatásnak, az áldozatvállalásnak ezt a kényszerét a világ címléírói nem használnák ki arra, hogy a testületi szerzős főlap-fej irracionális megoldását mindenestől kiküszöböljék. Sajnos, elég nagy a veszély, hogy ezt mégsem fogják megtenni. Az Egyesült Államok az információs szolgáltatás megszervezése terén ma annyira előtte járnak a világ valamennyi országának, túlsúlyuk olyan nyomasztó, hogy alighanem ki fogják tudni kényszeríteni a nemzetközi egység olyan formában történő megvalósítását, amely az amerikai gyakorlat számára a legcsekélyebb áldozatvállalással, tradíció-feladással jár. Már pedig a testületi szerzős főlap-fej rendszere Amerika szülötte, s felszámolása Amerikának kerülne a legnagyobb presztízs- és pénzáldozatába, — ha módjában fog állni, hogy megmentse, nagyon féltő, hogy ezt meg is fogja tenni.

A testületi szerzős főlap-fejnek harmadik szempontunkból való bírálata képezi fent idézett írásaim súlypontját. Két ténnyt kell itt tudomásul vennünk. Az egyik az, hogy ez a megoldás olyan mértékben rontja a szabályzatok következetességét és áttekinthetőségét, amely mellett minden egyéb elhibázott címléírási szabály hatása eltörpül. A másik, hogy a nagy változatosságot mutató különböző konkrét megoldásoknak ez a minden különbözőségük ellenére egyformán fennálló elégtelensége a koncepció belső, logikai ellentmondásainak a folyománya; használható, a szabályalkotás irányelveinek megfelelő szabályok megszerkesztését már ezek az ellentmondások hiúsítják meg, szükségszerűen. Mindezt részletesen kifejtettem másutt; itt csak arra mutatnék még rá, hogy az utóbbi években szaporodtak az utóbbi megállapításomat alátámasztó újabb tapasztalatok. Ezek közül kettőt említenék. Az AACR új szabályai a nagy erőfeszítések ellenére sem tudták elérni, hogy át ne mentsék a régi szabályok valamennyi alapvető hibáját; néhány kisebb hátrány kiküszöbölése dacára a testületi szerzős főlap-fejnek bennük lefektetett új rendje semmivel sem érdemel jobb kritikát, mint elődje. A párizsi javaslatoknak a legfontosabb idevágó rendelkezéseiről, a testületi főlap-fej alkalmazási területének határaitra vonatkozókról, pedig az 1969 augusztusi koppenhágai konferencia megállapította, hogy nem kielégítőek, s hogy az azóta megszületett code-ok egyike sem tudott ezekkel összhangban levő szabályokat kidolgozni.¹³

A fiaskók száma kitartóan nő, de a szabályalkotóknak még mindig nem ment el a kedve attól, hogy a több mint száz éve folyó próbálkozások sorát újabbakkal toldják meg. Pedig már régen be kellett volna látniuk, hogy ennyi eredménytelenséget nem magyarázhat más, mint az, hogy a feladat abszurd — egyszerűen természeténél fogva zárja ki a megoldásnak minden kielégítő mód-

¹³ Report, IFLA International Meeting of Cataloguing Experts. Copenhagen. 1969. 2. lev. (soksz.)

ját. Az a makacsság, amellyel szakmánk vonakodik levonni az évszázados tapasztalatok konzekvenciáját, már-már az aranycsinálókát juttatja az ember eszébe.

Összefoglalva az eddig elmondottakat, leszögezhetjük, hogy azok között a címfej-nemek között, amelyeket a mai gyakorlat a leíró katalógus főlapjain alkalmaz, csak kettő van, amely eddig nem esett súlyos kifogás alá: az egyéni szerzői név és a cím. A többit alkalmatlannak találtuk e szerepre, azon az alapon, hogy egyikük sem felel meg az olvasók anticipációinak; hogy egyikük alkalmazásának a területét és módját illetőleg sem alakult ki nemzetközi egyetértés, tehát megőrzésre érdemes címleírói tradíció sem; de mindenekelőtt azon az alapon, hogy a szabályozandó jelenségek és körülmények természetében rejlő okokból egyikük alkalmazásának a szabályait sem lehetséges azzal az egyértelműséggel és élességgel megszerkeszteni, amelyet a főlap fejről rendelkező szabályoktól föltétlenül meg kell követelni.

De ha már idáig eljutottunk, nem kerülhetjük ki a kérdést, hogy nem kell-e még egy lépéssel tovább menni: nem küszöbölhetjük-e ki még a kettősséget is, s nem érhetjük-e el a főlap fejének a megválasztásában a teljes egyöntetűséget, az egyetlen, kivételt nem ismerő szabályt?

Miután igen sok olyan könyv van, amelynek nincsen egyéni szerzője, e végső redukciónak az egyedüli módja csak az lehetne, hogy a címet tartjuk meg a főlap-fej egyetlen fajtájaként. A szabályzat egységének és logikájának a szempontja ezt a lehetőséget nem kevésbé csábító színben tünteti fel. Mégis vitathatatlan, hogy e megoldás elfogadása alapvető hiba lenne, hiszen láttuk, hogy az olvasók legáltalánosabb, a könyvek többségére vonatkozó várakozása az, hogy a keresett információ az egyéni szerző neve alatt legyen megtalálható.

A kettősségtől, a dichotomiától tehát nem szabadulhatunk. Szabályzat-szerkesztési alapelveink szerint ebből egy alapvetően fontos feladat következik: pontosan és élesen meg kell vonni az egyéni szerző és a cím alatti főlap alkalmazási területe közötti határt. Ehhez viszont elég egyikük területének a körülhatárolása: ami ezen a határon kívül marad, az lesz a másik területe. Melyik legyen hát kettejük közül az, amelynek a határát pontról pontra gondosan meghúzzuk, és melyik az, amelynek egyszerűen a fennmaradt területet utaljuk ki? A kérdést az a tény dönti el, hogy az egyéni szerző nevét — mert rövidebb, tömörebb, könnyebben megjegyezhető — jobb, célszerűbb címfejnek tartjuk, mint a címet, s ezért az utóbbinak az alkalmazási területét igyekszünk minél szűkebbre szorítani; az az alapállásunk, hogy a címnek csak egy residuum jusson, az a maradék-terület, amelyen a szerzői címfejet vagy nem lehet, vagy nem célszerű alkalmazni.

Szabályzatunknak a főlap fejére vonatkozó pozitív rendelkezései ezek szerint lényegében az egyéni szerzős főlap-fej alkalmazási területének a precíz kijelölésére szorítkoznak. Tekintettel egyrészt arra, hogy a szerző-fogalom nem tartozik a könnyen meghatározható fogalmak közé, másrészt pedig arra, hogy a címleírónak még a vitathatatlan szerzőknek is több fajtájával (egyedi szerző, fő-szerző, társszerző) van dolga, s emellett a szerzők egy egész sorát ki kell zárnia mint nem főlap-fej-képest, ez sem lebecsülendő feladat.

Viszont, ha ezen a ponton sikerült kielégítő megoldást elérnünk, akkor aztán már csak egy szabály választ el a főlap-fej megválasztásának szentelt fejezet végétől: a fennmaradó területet a főcímnek átengedő generális rendelkezés.

A szabályzatunk első fejezetéről mondottakat itt lezárhatjuk azzal, hogy annak javasolt szerkezete nyilvánvalóan felülmúlná a szokványos szabályzatok megfelelő szekcióit, amennyiben jóval nagyobb mértékben tenne eleget a szabályzat-szerkesztés általános irányelveinek, s emellett sokkal jobban simulna az olvasók várához is, nem hökkentené meg, nem tenné tanácstalanná őket olyan megoldásokkal, amelyekre nem számíhattak. Egy ilyen, mindössze két pilléren nyugvó szabályrendszerben az olvasó könnyedén, otthonosan mozog. Hogy az egyszerűség és otthonosság tekintetében a főlap-fej területén elért előnyöknek legföljebb egy részéért kellene más területen megfizetni, hogy az itt kiküszöbölt szabálmennyiség nem bukkanna fel a szabályzat egy másik fejezetében, az következik abból a fő- és a melléklap közötti alapvető minőségi különbségből, amelyre fent rámutattunk.

III.

Szabályzatunk második fejezetének arra kell felelnie, hogy a katalógus hatásfokának a növelésére, a benne foglalt információk fellelhetőségének és gazdagságának a fokozására, a főlap mellett milyen másodlagos eszközöket, fogódzókat kell alkalmazni.

Ebben az összefüggésben a „*másodlagos eszköz vagy fogódzó*” kifejezéssel nem a melléklapot és az utalást jelöljük meg — ezek csupán technikai megoldások, tulajdonképpeni fogódzóinknak csak hordozói —, sőt egyelőre még csak azokat a fizikai és egységes jegyeket sem, amelyek melléklapjaink, ill. utalóink címfejében egy meghatározott formában megjelennek, hanem a neveket és címeket tekintet nélkül konkrét formájukra és a két fő jegy-kategória egyikéhez való tartozásukra.

E fejezet szabályainak a megszerkesztése a teljesség követelményének megfelelő módon csak akkor sikerülhet, ha kiindulópontját az összes lehetséges címléírási konstellációknak, tehát a könyvek tartalmi struktúrája különböző lehetséges főbb típusai és a különböző fajtájú címek és nevek együtt-előfordulása összes lehetséges kombinációinak a számbavétele képezi; világos, hogy e kombinációk legalábbis elvileg, mind különböző intézkedéseket, különböző melléklapozási és utalózási szabályokat követelnek. A kombinációs lehetőségek nagy számából, a szabálytömeg ijesztő megnövekedésének a lehetősége látszik következni. Ha azonban meggondoljuk, hogy a negatív rendelkezések mellőzhetők, vagyis, hogy a szabályok számát csak azok az esetek szaporítják, amelyekben egy bizonyos fajtájú cím vagy név szerepeltetését, regisztrálását szükségesnek tartjuk, akkor kitűnik, hogy e fejezet mértéktelen megduzzadásától nem kell tartanunk.

A pozitív rendelkezések szükségességét és lehetőségét ugyanis erősen korlátozza az a körülmény, hogy a leíró katalógus hatásfokának optimális mér-

tékét az egyik oldalon a használók igényei határozzák meg, s ezért e mérték nemcsak könyvtártípusonként, hanem esetleg ugyanazon a könyvtáron belül katalógus-egyedenként is erősen változik. Vele együtt változik a fogódzószerepre másod- vagy harmadsorban alkalmas cím- és név-fajták regisztrálásának, tehát a melléklapozásnak az indokolt mértéke is. Ezért ebben a vonatkozásban mindössze egyetlen generális érvényű szabályról lehet szó: egy keret-utasításról, amely szerint az első katalógus-funkció nevében minden könyvet elérhetővé kell tenni a létrehozásában közreműködő minden olyan személy és testület neve, valamint minden olyan címe alatt, amely fellelhetőségét legalább a marginális mértékben növeli; s hogy a második és harmadik katalógus-funkció nevében regisztrálni kell a könyv tartalmának minden a marginálisnál nem kisebb értékű komponensét, a legtágabb értelemben vett analitikus melléklapon. Marginális érték alatt azt a minimális hasznót értjük, amelyet a másodlagos bejegyzésnek hajtania kell ahhoz, hogy elkészítése az adott könyvtár adott körülményei között a gazdaságosság elve szempontjából még igazolható legyen; ez az érték az olyan olvasók mennyiségétől függ, akik e bejegyzésnek feltehetőleg hasznát fogják látni.

Ezen a keret-utasításon túlmenően uniformizálásnak itt nincs helye: a különböző feladatokat vagy katalógustípusokat szolgáló különböző szabályzatoknak erősen különböző rendelkezéseket kell tartalmazniuk. Annak a szabályzatfajtának, amelyről mi beszélünk, körülbelül a középúton kell járnia. Ha nem is teheti kötelezővé ezen a téren azt az igényességet, amelyet egy nemzeti könyvtár vagy egy különösen magas színvonalra törekvő tudományos nagykönyvtár katalógusának és egy nemzeti bibliográfiának el kell érnie, de nem állhat meg a közművelődési könyvtári színvonalon sem. Ezért a fent említett generális keret-utasítás mellett egy elég tekintélyes sor konkrét rendelkezést is kell tartalmaznia azoknak a melléklapoknak a kötelező megírásáról, amelyek az ilyen típusú katalógusból nem hiányozhatnak.

E konkrét rendelkezések részletezésébe itt nem mehetünk bele. A marginális érték megállapítására megbízható módszerünk még nincsen, s így itt csak szubjektív tapasztalatainkra és benyomásainkra építhetünk. Ez nyilvánvalóan annyit jelent, hogy még a gyümölcsöző vitához is hiányzik az adekvát alap, — csak hozzávetőleg megfelelő megoldás elérésére törekedhetünk, megegyezéssel alapon. Hogy a magam részéről hol tartanám kívánatosnak a határvonal meghúzását, azt a függelék szabályzat-tervezete mutatja meg.

IV.

Az eddigiekben elmondottakból kiderül, hogy a szabályzat ökonomikusabb felépítése kedvéért első két fejezetének rendelkezései — a szokásos eljárást követve — úgy fogalmazandók meg, mintha azoknak a személyeknek és testületeknek, akiket, ill. amelyeket a fő- és melléklapok fejeiben szerepeltetünk, csak egyetlen neve volna, s ez a név csak egyetlen formában fordulna elő; s ugyanígy a műveknek és könyveknek is csak egy címe, s ennek is csak egyetlen formája lenne. A harmadik fejezet feladata ennek a fikciónak az elejtése,

és az olyan esetekre vonatkozó intézkedések megtétele, amelyekben ugyanannak a jelenségnek — személynek, testületnek, könyvnek vagy műnek — a megjelölésére több különböző név, ill. cím (pl.: írók eredeti és álneve, anonim klasszikus művek párhuzamosan használt címei, modern könyvek parallel főcímei), vagy pedig ugyanannak a névnek, ill. címnek több különböző formája (pl.: személynevek különböző írásmódjai, fordítások címei) szolgálhat.

A több párhuzamos jelentésű név, névforma, cím és címforma gyakori előfordulása utasításokat követel arra vonatkozólag, hogy ilyenkor az alternative lehetséges jegyek közül melyiket kell az egységes jegy szerepére kiválasztani. Ezeket az utasításokat meg kell előznie egy az egységes jegyek funkcióira, szerepkörére vonatkozó általános rendelkezésnek. Végül, e körülmény felvet még egy harmadik kérdést is, ti. azt, hogy az egységes jegyül nem választott alternatív nevek, ill. címek közül melyeket kell addicionálisan regisztrálni, másodlagos fogódzóul felhasználni.

Lássuk először e jegyek szerepének kérdését. Az egységes jegyek, mint tudjuk, elsődlegesen a második és harmadik katalógus-funkció ellátásának eszközei. Mi következik ebből az egységes jegyeknek a három katalógus-bejegyzésfajtaival való összekapcsolását illetőleg?

Tudjuk, hogy — legalábbis Európában és Amerikában — az általánosan elfogadott gyakorlat az egyéni szerzők könyvei főlapjának fejjél a szerző egységes nevét használja. Azt is tudjuk, hogy ez a gyakorlat nagy múltra tekint vissza, szilárd tradíciót teremtett a címleírók és az olvasók frontján egyaránt, s a legcélszerűbb és legésszerűbb megoldásnak tekinthető.

Ennek a megoldásnak az analógiájára fejlődött ki az utolsó évszázadban a testületnév alatt katalogizált testületi kiadványokra vonatkozó parallel gyakorlat. Szerintünk ez a gyakorlat nem szerencsés — a testületek kiadványairól és egyéb tevékenységéről szóló információk összegyűjtését, vagyis a harmadik katalógus-funkció testületekre vonatkozó szektorának az ellátását, célszerűbb melléklapi szinten megoldani. Ami persze nem jelenti azt, mintha a feladatot nem kellene ugyanazzal a precizitással elvégezni, mint a személynevek egységes formájának az alkalmazását a főlapokon.

Az egységes cím használatának a módját illetőleg a gyakorlat nem egyöntetű: ugyanazon mű kiadásainak az összegyűjtését egyesek főlapi, mások csak melléklapi szinten, ismét mások csak részlegesen vagy egyáltalában nem látják el; s a kép tarkaságát még tovább fokozza, hogy sokan más megoldást alkalmaznak a címrendszer címleírás fejében, és mást a szerzős címleírás leíró részének az élén, tehát akkor, amikor a cím csak másodlagos meghatározója a címleírás helyének. Mindezek közül egyedül az első megoldást tartom megfelelőnek; nemcsak azért, mert célszerűbb, hanem azért is, mert következetesebb és elvszerűbb¹⁴. Semmi sem indokolhatja — legalábbis azokban a könyvtárakban, amelyek számára szabályzatunk készül —, hogy a címet ebben a vonatkozásban másképpen kezeljük, mint a szerző nevét. Szerintem tehát a főlap

¹⁴ Erről részletesebben ld. a 3. jegyzetben idézett *A leíró katalógus alapfeladatai* c. tanulmányomat. 35—36. ll.

fejéről nemcsak a szerzős címléírásokon, de a címrendszósakon is, tehát mindig, az egységes jegyet kell választani.

Ez ellen nem lehet felhozni azt az ellenérvet, hogy egységes jegyek nem minden könyvhöz kapcsolódnak, s így megdől e megoldás mellett szóló az az érv, hogy az elvi következetesség, a logika is ezt követeli. Először is, a javasolt megoldás következetességben elmegy addig, ameddig egyáltalában el lehet menni, s nem torpan meg a félúton, mint a többiek. Másodszor, az ellenérv érvénye egy terminológiai előfeltételhez kötött — ahhoz ti., hogy az egységes jegyek definíciójába beiktassuk azt a kritériumot is, hogy e jegyeknek legalább a mű egy kiadása, a szerző egy könyve esetében különbözniök kell a könyv fizikai jegyeitől. E kritérium beiktatása azonban egyáltalában nem szükség-szerű. A definíció teljesen kielégítő akkor is, ha csak annyit mond, hogy az egységes jegyek azok a jegyek, amelyek segítségével a katalógusban egy helyre összegyűjtjük egy mű valamennyi kiadását, ill. egy szerző valamennyi könyvét. Igaz, ez a definíció kevésbé distinktív, mint a másik, hiszen megengedi, hogy egy mű kiadásainak fizikai jegyei egybeessenek a mű egységes jegyeivel, — olyankor ugyanis, amikor valamennyi kiadás egyforma fizikai jegyeket visel, és ezeket egységes jegyekül el is fogadjuk. De a másik definíciónak az az érdeme, hogy distinktívebb, elhalványodik, ha arra gondolunk, hogy például egy mű számos kiadása közül ez is csak egyetlen egyre vonatkozólag zárja ki a fizikai és az egységes jegyek egybeesésének lehetőségét. A másik tágabb definíció szerint viszont minden egyes műnek és minden egyes szerzői oeuvre-nek van(nak) egységes jegye(i) — s ez e definíciónak elméletileg nagyrabecsülendő érdeme.

Az egységes jegyek következetes főlap alkalmazásának a követelését azzal a megállapítással kell kiegészíteni, hogy megfordítottja természetesen nem áll: arról nem lehet szó, hogy egységes jegyeket kizárólag csak a főlapok fejében szerepeltessünk. Láttuk már, hogy a testületek működésére vonatkozó, egységes jegyek segítségével egybegyűjtött információkat melléklapokon kívánjuk tálni. A személyekre, valamint a művekre vonatkozó információk között ugyancsak van számos olyan (pl. másnak a művéhez írott előszóra, vagy egy műnek egy másik mű mellékletét képező kiadására vonatkozó), amely csak melléklapon jelenik meg, amelyet tehát csak e melléklap felhasználásával iktathatunk bele az illető személyre, ill. műre vonatkozó információk együttesébe, s így e melléklap fejében föltétlenül egységes jegyet kell használnunk. Végül, annak sincsen akadálya, hogy egységes jegyek adják az utalások (és hivatkozások) fejét, miután a célszerűség olykor azt kívánja, hogy ezeket melléklapi funkció ellátására használjuk fel.

Ezzel a ponttal kapcsolatban tegyünk egy kis kitérést, és vegyük szemügyre a melléklap és az utalás szerepkörét.

Rendszerünkben a melléklap alap-szerepe az első katalógus-funkció szemzőgéből nézve egyrészt az, hogy megtalálhatóvá tegye a könyvet egy a főlapja fejében szereplőtől eltérő jelentésű formai jegye — valamilyen a könyv vagy a benne foglalt mű létrehozásában közreműködő, az első szerzőtől különböző személy, vagy egy testület neve, ill. egy a címfejen nem szereplő cím — alatt is; másrészt az, hogy a könyvek vagy művek egyes részeinek vagy aspektusainak

külön, önálló elemi tárgyként való regisztrálását szolgálja; a második és a harmadik katalógus-funkció szemszögéből nézve pedig az, hogy teljesebbé tegye e funkciók ellátását az egyes művekre ill. személyekre vonatkozó olyan információknak autonóm regisztrálásával, amelyek saját főlapot nem kapnak, továbbá az, hogy a testületeket illetőleg teljes egészében ellássa a harmadik funkciót. Az utalás alap-szerepe viszont az, hogy a katalogizálás minden autonóm tárgyat elérhetővé tegye az e tárgyat regisztráló fő- vagy melléklap fejét adó formai jegynek az egységestől eltérő alakjai és variánsai alatt is — tehát mindenekelőtt a megfelelő fizikai jegyek alatt, ezen kívül azonban még az egységestől és a fizikaitól egyaránt különböző olyan variánsok alatt, amelyeket a címleíró nem ítél a marginális értéken alul maradónak. Röviden: a melléklap az olyan formai jegyek szerepeltetésének az eszköze, amelyek jelentésükben különböznek a főlap fejét alkotó jegytől; az utalás pedig egy bizonyos jelentésű formai jegy a fő- és melléklapok fejében szereplőtől eltérő alakjainak és variánsainak a regisztrálásáé.

Ez az elhatárolás azonban csak a két bejegyzés-fajta alapvető különbségének a jellemzésére alkalmas, de nem egészen pontosan vonja meg a választóvonalat a melléklap és az utalás alkalmazási területei között. Ha egy nagyon gyakran kiadott társszerzős művet másodlagosan megtalálhatóvá teszünk második szerzőjének a neve alatt, akkor nyilván az előbbi feladról, tehát nem a főlap-fejét adó jegy variánsának regisztrálásáról, hanem a könyvnek a főlapja fejében szereplőtől jelentésében különböző formai jegye segítségével való elérhetővé tételéről van szó. Bár a címleíró ilyenkor általában melléklapot szokott használni, még sincs akadálya annak, hogy a társszerzős melléklapok egész sorát egyetlen utalással helyettesítse, ennek azonban fejében természetesen a társszerző egységes nevét kell viselnie. Megfordítva: annak sincs akadálya, hogy a szerző nevének a címlapon látható sajtóhibás formájáról a helyes formára, vagy egy modern szakmunka fordításának a címéről e munka egységes címére ne utalást készítsünk, hanem (sokszorosításos úton, tehát olcsóbban előállított) melléklapot — annak ellenére, hogy itt ugyanannak a jegynek a variánsáról van csak szó. S ez a gyakorlat semmiképpen sem eshet kifogás alá: melléklap és utalás technikai megoldások, szerszámok csupán, s így elhibázott lenne, ha elvi, elméleti alapon akarnók közéjük meghúzni a határvonalat, ha alkalmazásukat nem célszerűségi szempontoktól tennők függővé. Terminológiánk hajlékonyabbá tételére viszont célszerű lenne az első eset megjelölésére bevezetni a „*melléklap-szerű utalás*”, a másodikéra pedig az „*utalásszerű melléklap*” terminusát.

Természetes, hogy az egységes jegyeket csak funkciójuk határain belül szabad használni, vagyis ügyelni kell arra, hogy egy mű vagy egy oeuvre egységes jegyeit ne használjuk azon a ponton túl, ahol a mű, ill. az oeuvre véget ér. E határok megvonásának a feladatát az irodalomtörténet és a filológia általában leveszik a címleíró válláról, egy-két vonatkozásban azonban, amelyek csak a címleírót érdeklik, elmulasztják ezt elvégezni, s ebből néhány speciális címleírási szabály szükségessége következik.

Ilyen, a szabályzat-szerkesztő által meghúzendó határszakaszt képeznek — mind a két funkció vonatkozásában — az átdolgozások és a kommentált kiadások. A szabályzatnak az átdolgozás mértékének skáláján meg kellene hatá-

roznia azt a pontot, amelytől kezdve az átdolgozás címleírásilag már nem kezelhető az eredetivel azonos műként, s az eredetétől különböző, saját egységes jegyei alatt katalogizálandó. Ugyanígy meg kellene határoznia a kommentárral ellátott kiadások skáláján is azt a pontot, amikor a kommentár címleírásilag fontosabbá válik a kommentált műnél, s amelytől kezdve ezért a mindkettejüket magában foglaló könyvek főlapjának fejéül már nem az utóbbi, hanem az előbbi egységes jegyeit kell választani. E pontok általános érvényű meghatározása azonban alig lehetséges. Ezért általános szabály felállítására, amennyire én látom, mindkét esetben csak egy elfogadható lehetőség kínálkozik, s ez az, hogy mindig a címlap szövege, állításai és formái alapján kell eldönteni, hogy az adott könyv a két mű közül melyiknek a kiadásaként, a második, ill. harmadik katalógus-funkció melyik tárgyának komponenseként kezeltessék.

A művek határvonalának van még egy harmadik kritikus pontja is: az az eset, amikor egy összefüggő vagy ilyennek tekintett, és többnyire egészben kiadott, tehát általában műként kezelt gyűjtemény teljesen önálló művet képező tagját önállóan is kiadják. Ha ez csak egészen ritkán fordul elő, célszerűbb az utóbbit az előbbi rész-kiadásaként katalogizálni, az előbbi egységes jegyei alatt (ehhez hozzáfűggesztve az utóbbi egységes jegyét, mint al-címfejet). Ha viszont ugyanez gyakran fordul elő (*Zsoltárok könyve*, Gottfried Keller: *Kleider machen Leute*), akkor helyesebb a rész különálló kiadásainak önálló műként, a második és harmadik funkció különálló egyedi tárgyaként való kezelése, saját egységes jegyei alatti katalogizálása.

Végül meg kell említenünk az egységes jegyek alkalmazásának két olyan problematikus pontját, amelyeken célszerű ezt az alkalmazást bizonyos mértékben önkényesen korlátozni. Ez a két pont: a nevet változtató testület s a címet változtató periodikum és sorozat, amelyeket a név-, ill. címváltoztatás után — folytatólagos sorszámozás hiányában — célszerű az elődjüktől különböző, új egyedekként kezelni és új egységes jegyük alatt katalogizálni. Az oka ennek az, hogy a testület névváltoztatása gyakran olyan lényegi változással kapcsolatos, amely teljesen indokolatlanná tenné, hogy az új nevű testületet a régivel azonosnak tekintsük; s ugyanez áll sok címváltoztató periodikumról és sorozatról is. A tradicionális gyakorlat, amely itt a konkrét eset tényleges viszonyainak megfelelő megkülönböztető elbánást írt elő, elhibázott volt, mert az olvasónak és a címleírónak igen gyakran nem állnak rendelkezésére azok az információk, amelyek segítségével helyesen osztályozhatná a kezébe került esetet. E tradicionális megoldás a szabályalkotás ötödik irányelve ellen vétő szabályok harmadik válfajának tipikus példája, s ezért kétségtelenül haladásnak kell tekinteni, hogy felszámolása a párizsi határozatok nyomán elég gyors ütemben megindult már.

Az egységes jegyekre vonatkozó második kérdésünk, mint láttuk, az, hogy több azonos jelentésű név, névforma, cím és címforma előfordulása esetén ezek közül melyiket célszerű e jegyek szerepére kiválasztani.

A személyneveket illetőleg a választ — az idevágó párizsi szabály szellemének megfelelően — rövidre foghatjuk: egységes névül az a név és névforma választandó, amely a személy hazájában a legismertebb és leghasználtabb. A legismertebb név előnyben részesítése az olvasói várakozások tiszteletben

tartásának az elvéből következik; viszont a nemzetközi egység előtérben álló célkitűzéséből következik az, hogy az olvasói várakozások figyelembevételében nem mehetünk el odáig, hogy az olyan szerzőnél, akinek a nevét országonként változó formában használják(pl.: görög klasszikusok), minden országban az ott leghasználatosabb nevet, ill. névformát fogadjuk el egységes névül.

Lakonikus rövidségű rendelkezésünk végrehajtása persze sok nehézségbe ütközik: sokszor nem könnyű annak a megállapítása, hogy melyik név vagy névforma a legismertebb. Ez sok szabályzat-szerkesztőt arra indított, hogy az egyes névtípusokra objektív és általános érvényű szabályokat alakítson ki, amelyek a választást függetlenítik az egyedi szerző úzusától és az egyedi szerző nevét illető elfogadott úzustól, s ezeknél könnyebben megállapítható, kinyomozható tényektől tesszik függővé (pl.: humanistáknál a latinos vagy görögös név előírása, nőíróknál a férj nevéé, szenteknél a keresztnév stb.). Miután azonban ezek között a szabályok között nem igen akad olyan, amely az esetek egy kisebb részében ne követelné meg olyan név vagy névforma választását, amelyen az illető szerzőt soha sem emlegetik, az ilyen szabályokat sorban ellát-ták a „*ha csak nem ismertebb egy másik neve, névformája alatt*” záradékkal. A párizsi szabály és a mi ebből kiinduló formulánk végeredményben ugyanezt fejezik ki, de logikusabban és rövidebben. Egyrészt ezért, másrészt pedig azért, mert nem viszi a címleíró abba a kísértésbe, hogy egyszerűen az objektív rendelkezést alkalmazza anélkül, hogy kutatná, hogy melyik az ismertebb név, formulánk kétségtelenül előnyben részesítendő az említett szabályozásmóddal szemben.

Persze, az említett nehézségek leküzdéséhez a címleíró joggal tart igényt segítségre, arra vonatkozó útbaigazításokra, hogy feladatának megoldásánál milyen forrásokra kell támaszkodnia, s e források ellentmondása esetén hogyan kell mérlegelnie a szerző saját névhasználatát, halála után megjelent könyvei névhasználatát, a szakirodalom és a referenzs-apparátus úzusát stb. Ezeknek az útmutatásoknak a nagy része azonban már nem a szabályzatba való, miután nem annyira parancs, mint inkább csak tanács. Már pedig a szabályzatban csak parancsoknak van helye, — az ezek végrehajtására vonatkozó hasznos útbaiga-zítások a szabályzat szükséges mellékletét képező példatárba vagy kommentárba valók.

A testületi egységes név szabályozásának van néhány a személynévvel párhuzamos mozzanata, de emellett megvan a maga külön problematikája is; elsősorban az egymásnak alá-, ill. fölérendelt testületek kérdése, valamint a név-változtató testület azonosságának a kérdése prezentál ilyen, külön speciális sza-bályokat igénylő problémákat.

Az egységes cím megválasztását illetőleg a célszerű, a mi szempontunkból optimális döntés párhuzamos a szerző különböző nevei közötti választásra vo-natkozóval: egységes címül a mű eredetijének nyelvén megfogalmazott leghasz-nálatosabb címet kell választani. A címvariánsokat illetőleg ez a válasz kis híján egyértelmű azzal, hogy az eredeti címet kell egységes címként használni, miután azonban vannak kivételek (pl.: *Hamlet, Négy apának egy lánya*), itt is, éppúgy mint a nevek esetében, logikusabb az a formula, amely a választást a

legelterjedtebb használat kritériumához köti. Ezt a kritériumot kell irányadónak tekinteni akkor is, ha egy műnek két párhuzamos főcíme van.

Az egységes név, ill. cím megválasztására vonatkozó szabályoknak van egy speciális csoportja, amely arra a kérdésre ad választ, hogy a több elemből, több szóból álló név vagy cím egységes formájában mi ezeknek az elemeknek, szavaknak a helyes sorrendje, s főleg, hogy közülük melyiket kell a címfej élére állítani, rendszóvá tenni.

A személyneveket illetőleg erre a kérdésre nem lehet objektív, tartalmilag határozott választ adni, itt is az egységes névre vonatkozó általános szabályt kell alkalmazni: a döntés minden névre vonatkozólag egyedileg, ritkábban a személy névhasználatának, általában a személy hazája nyelvi úzusának megfelelően hozandó meg. Konkrétabban: a rendszó megválasztását általában az dönti el, hogy a személy hazájának gyakorlata szerint nevének helyét a betűrendben elsődlegesen e név melyik eleme határozza meg.

A címnél és a testületneveknél ilyen bizonytalanság nincsen. A legjobban elterjedt gyakorlat szerint ezek — igen kevés kivétellel — az őket alkotó szavak eredeti sorrendjét megtartva szolgálnak címfejjül. Azok a kisebbségi gyakorlatok, amelyek szaporítják a kivételeket — így pl.: a névelőn kívül még más szófajokat (prepozíció, kötőszó stb.) is mellőznek — nem szerencsések, mert minden újabb kivétel újabb problémákat, újabb elhatárolási nehézségeket okoz.

A harmadik kérdés, melyet szabályzatunk harmadik fejezetének szabályoznia kell, az, hogy az egységes jegyül nem választott alternatív nevek, ill. címek közül melyeket kell a katalógusban regisztrálni annak az érdekében, hogy az általuk megjelölt személyekre, testületekre, könyvekre és művekre vonatkozó információkat biztosabban megtalálhatóvá tegyük, s ezzel a katalógus hatásfokát ebben a vonatkozásban is az optimális szintre emeljük.

Az első katalógus-funkció nevében a szabályzatnak mindenekelőtt szigorúan kötelezővé kell tennie, hogy minden olyan az egységestől eltérő név, névforma, cím és címformáról, amely a katalogizált könyvön eléggé feltűnő helyet foglal el, utalás vagy utalásszerű melléklap készüljön. Ezen túlmenően, azt is meg kell követelnie, hogy a címleíró regisztráljon olyan az egységes jegytől eltérő variánsokat is, amelyek a könyvtár könyveinek egyikén sem szerepelnek, ha a megjelölt személyt, testületet, művet vagy könyvet az olvasó joggal keresheti ezek alatt, — így pl.: személyneveknek népszerű vagy az irodalomban gyakran használt, vagy egyik számottevő idegen bibliográfiai gyakorlat által alkalmazott variánsait; testületnevek közismert változatait stb. Egy további általános követelmény az, hogy a fontos idegen címleírási vagy bibliográfiai gyakorlatok előírásai szerint megszerkesztett idegen címfej-formáról is meg kell írni az utalást, ha valószínű, hogy az olvasóknak legalább egy marginális csoportja ilyen címfejeket alkalmazó információs forrást használ; így pl. utalás írandó arról a címfejformáról, amelynek első tagja egy testület székhelye, második tagja a testület neve.

Az e három alapelvből következő alapvető rendelkezéseket ki kell egészíteni a szükséges speciális szabályokkal. Hogy ezt a kiegészítést abban a szabályzat-típusban, amelyről az eddigiekben szó volt, milyen keretek között tartom szükségesnek, annak illusztrálására ugyancsak a függelékben tesztek kísérletet.

A fent elmondottakból a címleírási szabályzat egy olyan struktúrájának a körvonalai bontakoznak ki, amely, azt hiszem, a célnak megfelelőbb, racionálisabb a használatban levő szabályzatoknál, a ma körülményei között közelebb áll az optimális megoldáshoz. Egy ilyenféleképpen megszerkesztett szabályzat megkönnyítené a címleíró dolgát, méginkább azonban a katalógushasználót, és jelentős mértékben emelné a katalógusok határfokát.

Az alábbi függelékben megkísérlem az elmondottakat plasztikusabban demonstrálni azzal, hogy tételes tervezetét adom egy ezen az alapon kialakított szabályzat első — a katalóguslapok fejről és rendszaváról intézkedő, tehát fontosabbik — részének. E tervezet elsősorban a szabályzat szerkezetére és tartalmára vonatkozó kísérlet kíván lenni; ami az egyes szabályok formáját, megfogalmazását illeti, csak nyers vázlatnak tekintendő.

FÜGGELÉK

KÖNYVEK ÉS IDŐSZAKI KIADVÁNYOK CÍMLEÍRÁSI SZABÁLYZATÁNAK

I. RÉSZE:

Az információ-egységek (katalóguslapok) feje és rendszava

I. fejezet. A főlap-fej

1. § Minden könyvről készül főlap. Az újabb kiadások az előzőektől különböző könyvek, és külön főlapokat kapnak.

2. § Egy könyv a maga egészében lehet a címleírásnak egyszerre két vagy akár több különböző elemi tárgya (pl.: egy monográfia kiadása és egy sorozat egyik tagja). E különböző címleírási tárgyak mindegyikét külön kell regisztrálni, saját formai jegyei alatt. Ez rendszerint főlapon történik — a címleírásnak két különböző tárgyát magában egyesítő könyv tehát általában két főlapot kap (pl.: egyet a sorozat tagjaként megjelent monográfia-kiadás és egyet maga a sorozat részére — a monográfia címleírásáról készült sorozati melléklap ugyanis nem más mint a sorozati főlapnak, vezérlapnak a folytatása).

3. § Egyetlen egyéni szerző művét vagy műveit tartalmazó könyv főlapjának feje a szerző neve, ha ismert.

E szabály érvénye kiterjed

egyrészt azokra a könyvekre is, amelyeknél a tartalmukat képező mű(vek) kialakításában a szerzőn kívül valamilyen másodlagos teljesítménnyel másoknak is része volt (sajtó alá rendező, fordító stb.);

másrészt a könyvben meg nem nevezett, valamint a csupán feltételezett szerzőkre, még akkor is, ha a könyv másvalakit tüntet fel szerzőként.

4. § Szerzőnek azt a személyt tekintjük, aki a mű eredeti szövegét írta.

A könyvnek a szerzősége vonatkozó állítását, hacsak a tudomány-, ill. az irodalomtörténet nem bizonyítja tarthatatlanságát, elfogadjuk. Államfők, egyháznagyok, politikusok, vállalatvezetők stb. szerzőségét beszédeik, nyilatkozatai

taik, proklamációik, bulláik stb. esetében feltételezzük. Szerzőnek tekintjük azt a személyt is, aki egy testület hivatalos kiadványán szerzőként szerepel.

A fenti definícióval ellentétben szerzőként kezeljük: *a)* a szó szoros értelmében vett szöveggel nem rendelkező művek (szótár, bibliográfia, idézet-, szálloige-, feliratgyűjtemény, képlet- és táblázatösszeállítás összeállítóját; *b)* regeszta-gyűjtemény összeállítóját; *c)* a különböző költők verseinek egyetlen fordító tollából származó fordításait tartalmazó kötetnél e fordítót; és *d)* azt, aki két vagy több szerző írásaiból, vagy két vagy több ismeretlen szerzőjű szövegből kiválogatott szemelvényeket saját összekötő szövegének hozzáadásával új művé formál, feltéve, hogy a címlap szerzőként szerepelteti. — A definíció szerző-fogalmának ellentmondó további szabályokat ld.: 6. c) 1., 2. és 6. d) 2. §§.

5. § A két vagy három társszerző művét tartalmazó könyvet — a 3–4. §§ rendelkezéseinek szemmel tartásával — az elsőnek említett társszerző neve alatt katalogizáljuk.

6. § Ha a könyv tartalmának a létrejöttéhez ketten vagy többen különböző természetű vagy jelentőségű teljesítményekkel járultak hozzá, a könyv főlapjának feje — a 3–4. §§ rendelkezéseinek szemmel tartásával — a legfontosabb hozzájárulást nyújtónak — a főszerzőnek — a neve lesz. Ha e legfontosabb teljesítményben ketten vagy hárman osztoztak — vagyis ha a főszerzők száma kettő vagy három —, a könyvet az elsőnek említett főszerző alatt katalogizáljuk.

A főszerző alatti címleírás esetei:

a) a könyv tartalma a vitathatatlan súlypontját képező mű(vek) szerzőjétől — a főszerzőtől — különböző személy tollából származó és a mű(vek)nek alárendelt, másodlagos jelentőségű toldalékokkal (bevezetés, jegyzetek stb.) bővül;

b) a könyv egynemű teljesítményt nyújtó több közreműködő közül egyet (egyesekeket) kiemel (pl.: szerzőként szerepeltet, míg a többi közreműködőt csak az előbbi munkatársának nevezi). A mellék-szerzőknek ebbe a kategóriájába tartozik az eredeti szerző művét befejező sajtó alá rendező is;

c) a könyv egységes tartalma két különmemű, de egyaránt elengedhetetlen teljesítményt nyújtó személy együttműködésének az eredménye, akik közül mindig ugyanannak a teljesítménynek az elvégzőjét kezeljük főszerzőként. Ide tartoznak 1. azok a művek, amelyekhez más adja a mondanivalót és más a formát (pl.: az egyik elmondja élettörténetét, a másik ez elbeszélés alapján megírja az életrajzot); ezek főszerzőjének mindig a mondanivaló szolgáltatóját tekintjük; 2. a két személy beszélgetéseit tartalmazó könyvek; ezek főszerzőjének nem a beszélgetések főljegyzőjét, a könyvben foglalt szöveg megíróját, hanem ennek beszélgetőtársát tekintjük;

d) a könyv tartalmához két különböző természetű teljesítménnyel két különböző személy járul hozzá, akik közül a főszerzőt nem azon az alapon választjuk ki, hogy a két teljesítmény közül melyiket szolgáltatta, hanem azon, hogy a címlap állításai vagy formái melyiküket tolják jobban az előtérbe. Ide tartoznak: 1. egy műnek a szerzőjétől különböző személy olyan kommentárját, vagy e művel, vagy szerzőjével foglalkozó olyan művét is magukban foglaló

kiadásai, amely tartalmi vagy formai okokból már nem sorolható az a) pontban említett másodlagos jelentőségű toldalékok közé; 2. egy műnek az eredeti szerzőjétől különböző személy által átdolgozott kiadásai. Az ebben a két pontban említett esetekre vonatkozó általános szabályt ld. a 14 § 1. bekezdésében; 3. az olyan mű (pl.: élet- vagy jellemrajz), amelyet összeállítója egy más személy írásaiból vett idézetekből saját összekötő szövegének hozzáadásával szerkesztett meg; végül 4. a régi disszertációk; ezek főszerzőjének a respondenst tekintjük, ha a címlap szerzőnek nevezi, ellenkező esetben azonban föltételezzük a praeses főszerzőségét.

7. § Mindazokat a kiadványokat, amelyek nem tartoznak a 3–6. §§ alapján egyéni szerző neve alatt katalogizálendő kiadványok közé, címük (főcímük) alatt kell felvenni. Ha nincs címük, önkényes címet kell címleírásuk számára szerkeszteni.

8. § A saját összefoglaló címmel nem rendelkező olyan könyvet, amely nem egyetlen szerzőtől származó több különálló művet foglal magában, e művek közül az elsőnek a 3–7. §§ alapján megválasztott címfeje alatt katalogizáljuk.

9. § A több részben, kötetben megjelent könyveknek valamennyi része, kötete az első rész, kötet címe, ill. szerzője és címe alatt katalogizálendő, akkor is, ha más szerzőt, főszerzőt, szerzői kollektívát nevez meg, vagy más címet visel, mint az első rész, ill. kötet. Hasonlóképpen, az olyan folytatást, kiegészítést, supplementumot vagy indexet, amelyet akár címe, akár sorszámozása világosan az alap-mű egy kiadásához kapcsol, ez utóbbi címleírásának a feje alatt kell katalogizálni, még akkor is, ha szerző neve alatt jelent meg, holott az alap-művet címe alatt katalogizáltuk, vagy megfordítva.

Ezzel szemben a címváltoztató sorozatoknak és időszaki kiadványoknak a változás után megjelent köteteit új kiadványként kezeljük és az új cím alatt katalogizáljuk.

II. fejezet. Melléklapok

10. § Általános szabály: melléklap írandó a könyv tartalmának kialakításában résztvevő minden olyan személy és testület neve alatt, valamint a könyvnek és a benne foglalt mű(vek)nek minden olyan címe alatt, amely nem szerepel a könyv főlapjának fejében, és regisztrálása vagy számottevő segítséget adhat a könyvet vagy egy benne foglalt művet keresőknek, vagy pedig a katalógus második vagy harmadik funkciója (tehát az egyes művek kiadásairól, az egyes szerzők oeuvre-jéről vagy az egyes testületek tevékenységéről nyújtott információk teljesebbé tétele) érdekében kívánatos. Amikor kétség merül fel hasznosságát illetőleg, a melléklapot meg kell írni.

A melléklapok hosszúra nyúló sorát, ha ez célszerűnek látszik, egyetlen utalással helyettesíthetjük.

11. § Különleges szabályok: melléklapok, amelyeknek megírása kötelező:

a) a könyvtár legalább egy katalógusában melléklap írandó annak a sorozatnak a címéről, amelybe a saját egyedi jegyei alatt leírt könyv tartozik;

b) a szerzőről: 1. a könyv állítása szerinti, valamint 2. a feltételezett szerzőről, ha nem az ő nevüket választottuk a főlap fejéül;

c) a mellék-szerzőről: a 6. c) § által és a 6. d) § alapján mellék-szerzőnek minősített szerzőkről;

d) a társszerzőről: 1. legfeljebb 2 vagy 3 társszerző vagy ugyanennyi fő-szerző közös művét tartalmazó könyv másodiknak és harmadiknak említett társ-, ill. főszerzőjéről; 2. háromnál több társszerző művét tartalmazó olyan könyv esetében, amely sem szerkesztői, sem testületi melléklapot nem kap, az első két társszerzőről; 3. a szerző alatt katalogizált több kötetes könyv olyan társszerzőiről, valamint minden olyan folytatásnak, kiegészítésnek, amelyet az alap-mű egy kiadása címléírásának feje alatt katalogizáltunk, ama szerzőiről, akik az első kötetben, ill. az alap-mű kiadásában nem szerepeltek, feltéve, hogy számuk kötetenként nem több kettőnél; 4. a címe alatt katalogizált többkötetes könyv egyes köteteinek szerzőiről, ha a címlapok említik őket és számuk kötetenként nem több kettőnél; 5. ha egy különállóan katalogizált könyvben foglalt mű egy másik, szerzője neve alatt katalogizált mű folytatását, kiegészítését képezi, ennek az alap-műnek a szerzőjéről;

e) a címük alatt katalogizált könyvek szerkesztőiről: 1. az egyetlen szerkesztőről; 2. ha több szerkesztő van, a főszerkesztőről, ha ilyen nincs, az első két szerkesztőről; 3. ha közreműködő testületről vagy emlékkönyv ünnepeltjéről is készül melléklap, az első szerkesztőről; 4. a több kötetes kiadvány egyes köteteinek külön szerkesztői közül az elsőről akkor, ha nem készült az egész kiadványra vonatkozó szerkesztői vagy testületi melléklap, vagy ha készült ugyan, de csak olyan szerkesztőről vagy testületről, akinek, ill. amelynek neve nem szerepel az adott kötet címlapján; az utóbbi esetben azonban csak a kötet címlapján megemlített kötet-szerkesztő kap melléklapot.

A b)–e) pontokban felsorolt melléklapok fejrészenek a szerző, ill. szerkesztő nevének kívül a könyv címét is mindig tartalmaznia kell. A d) 3., 4. és e) 4. pontok alá tartozó esetekben e cím után a kötet alcíme vagy sorszáma is kiteendő; ha viszont a kötet alcíme önmagában is megállhat, a könyv főcíme mellőzhető;

f) a címről: 1. az egyéni szerző alatt katalogizált könyv címlapján szereplő címről azokban az esetekben, amikor a címlap nem említi a szerzőt, vagy csak regisztrálásra alkalmatlan formában utal rá (kezdőbetűk, körülírás, appellatívum); 2. amikor címfejül ismeretlen szerző feloldhatatlan álneve szolgál; 3. ha egy különállóan katalogizált könyvben foglalt mű egy másik, címe alatt katalogizált mű folytatását, kiegészítését képezi, ennek az alap-műnek a címről; 4. a különböző szerzők műveiből vagy ismeretlen szerzőjű szövegekből vett szemelvényekből, összekötő szöveg hozzáadásával formált új mű címről, ha e mű kiadásait az összeállító neve alatt katalogizáltuk; 5. az anonim mű címről olyan kiadásai és átdolgozásai esetében, amelyek főlapjának fejéül a kommentátor vagy az átdolgozó neve szolgál; 6. időszaki kiadványnak a címléírása fejéül választott címétől eltérő lapfej-, címlap-, fedőlap-, stb. -címről; 7. a többkötetes könyv egyes kötetein megjelenő, az első kötet címétől eltérő címeiről; ez a melléklap — a szerző neve + az új cím alatt — akkor is meg-

írandó, ha a könyv címleírása szerző neve alatt áll, és a szerző személyében nem történt változás; 8. egy mű részletét tartalmazó, de a teljes mű címe alatt katalogizált könyv saját címéről, ill. szerzős mű esetén a szerző neve + a könyv címéről; 9. ha az általában műként kezelt gyűjtemény önálló művet képező részének különálló kiadását a gyűjtemény egységes jegyei alatt, annak részeként katalogizáljuk, a rész címéről, ill. szerzője + címéről;

g) a testületről,

nem egyéni szerző alatt katalogizált kiadványoknál: 1. amikor a kiadvány létrejöttében csak egy testületnek volt része, erről mindig készítendő melléklap; 2. amikor az egyetlen testületet említő, címe alatt katalogizált kiadvány egy ugyanezen testület által közreadott sorozatba tartozik, a testületi melléklapot a sorozat-tag címleírásához olyankor is el kell készíteni, amikor a sorozat egészének is van ugyanaz alatt a testület alatt melléklapja — kivéve, ha e testület a katalógusban csupán kevés melléklappal szerepel; 3. több közreműködő testület esetén melléklap írandó a kiadványban foglalt szöveg(ek)et létrehozó, valamint a kiadvány tartalmát összegyűjtő vagy összeállító legfontosabb vagy elsőnek említett két-két testületről, illetve a kiadvány közreadása körül valamilyen más szellemi funkciót végzett (közreadó, megbízást adó, sponsor stb.) legfontosabb vagy elsőnek említett testületről; 4. kongresszus, symposium stb. kiadványánál melléklap készül a kongresszusról stb., és az azt megszervező testületről;

egyéni szerző alatti főlap esetén testületi melléklapot csak az olyan testületi kiadvány kap, amelynek tárgya a közreadó testület működése vagy gyűjteményeinek ismertetése;

b) emlékkönyvnél, jubileumi kiadványnál az ünnepelt személy, ill. testület kap melléklapot;

i) levelezést tartalmazó, címe alatt katalogizált könyvnél a levelezés címzettjének nevére írandó melléklap, ha csak egy címzett van és ha ennek nevét a címlap említi;

k) ha egy könyv nem ugyanattól a szerzőtől származó két vagy három különálló művet tartalmaz, ezekről melléklap írandó. A nem ugyanattól a szerzőtől származó különálló műveket tartalmazó olyan könyvnek az esetében azonban, amelynek nincsen saját összefoglaló címe, általában valamennyi benne foglalt műről megírandó a melléklap.

III. fejezet. Egységes jegyek és utalások.

12. § A főlapok és a nem utalásszerű melléklapok fejéül mindig az egységes személy- vagy testületnév, ill. az egységes cím szolgál; s ezeken a katalóguslap-fajtákon a szerzői címfejet közvetlenül követő cím is mindig az egységes cím.

13. § Egységes névül, ill. címül mindig az egyén vagy testület legismertebb nevét és nevének legismertebb formáját, ill. a legismertebb címet választjuk. Két egyforma egységes nevet, ill. címet megkülönböztető toldalékkal látunk el. Egységes névül a név nominativusát használjuk.

a) Személyeknek túlnyomórészt az a neve és névformája a legismertebb, amelyet ők maguk részesítenek vagy részesítettek előnyben; de ha hazájuk referenz-művei más nevet preferálnak, azt tekintjük a legismertebbnek. A római auktorok nevének az eredeti latin formája, a görögökének 1453-ig a latinos átírási formája használandó egységes névként.

Az egységes személynév rendszer-elemének a kiválasztásánál a személy hazájának a gyakorlata irányadó.

b) Egységes címül azt a címet (pontosabban: főcímet) választjuk, amely a mű eredeti nyelvű címei közül a legismertebb, a legáltalánosabban használt. Ez többnyire az eredeti cím. Ha a műnek eredeti nyelvű címe nem ismeretes, a legkorábban megjelent fordítás címe lesz az egységes cím. Ha a mű első kiadásán a cím több különböző nyelvű formában szerepel, az első helyen álló vagy másképpen legkiemeltebb cím lesz az egységes cím. Egyidejűleg több különböző nyelvű kiadásban megjelent művek esetében a szerző, szerkesztő vagy közreadó testület nyelvén írott címet, többnyelvű országok és nemzetközi testületek ilyen kiadványainál a nálunk legismertebb nyelven írott címet választjuk. Azoknál az anonim klasszikusoknál, amelyeknél a nemzetközi gyakorlat megengedi konvencionális címük hazai nyelvű formájának az alkalmazását, a magyar nyelvű címet használjuk egységes címként (pl.: Ezeregy éjszaka).

Egy szerző háromnál több művét tartalmazó gyűjteményes kiadásnak a címléírásában a „Művei”, „Levelezés” és „Szemelvények” önkényes egységes címeket alkalmazzuk.

Az egységes címben az akronimokat, valamint az első három szóban a rövidítéseket feloldjuk; a cím elején álló névelőt, névelővel azonos formájú számnevet és névmást, a mű részének, a kiadványnak vagy a kongresszusnak a sorszámát, végül a rangmegjelölések és keresztnevek rövidítéseit, kezdőbetűit a betűrendezésnél mellőzzük.

Anonimák címléírásának, valamint szerzős címfej esetén a szerző nevét követő címnek a rendszava — a fentiek figyelembevételével — a cím első szava.

c) Testületek egységes neveként általánosan elterjedt népszerű rövid nevüket használjuk. Ha ilyen nincs, a kiadványaikon leggyakrabban előforduló nevüket, uralkodónak tekinthető névhasználat hiányában pedig a hivatalosnak látszó név-variánst választjuk. A név több különböző nyelvű formában való használata esetén a testület hazájának nyelvén írott nevet, többnyelvű országok testületeinél és nemzetközi testületeknél az általuk előnyben részesített nyelvű nevet, ha pedig ilyen nincsen, a nálunk legismertebb nyelven írott nevet választjuk.

Alárendelt testületek egységes nevéül saját nevüket választjuk, ha ez önmagában minden tévedést kizáróan elegendő azonosításukhoz és megkülönböztetésükhöz; ellenkező esetben az alárendelt testület egységes melléklet-fejének első tagja a fölrendelt testület neve lesz, mögötte — al-fejként — magának az alárendelt testületnek a nevével.

Ha a testület megváltoztatja nevét, új testületként kezelendő, amelynek egységes neve az új név.

Az állandó székhellyel rendelkező testületek neve mögött, ha megállapítható, és nem foglaltatik benne a névben, feltüntetjük székhelyének a nevét.

Az egységes testületnévben a rövidítéseket, akronimokat feloldjuk; a név elején a névelőt, névelővel azonos formájú számnevet és névmást, konferenciák stb. sorszámát, valamint a rangmegjelölések és keresztnévek rövidítéseit, kezdőbetűit a betűrendezésnél mellőzzük; az azonosításhoz nem szükséges név-toldalékokat elhagyjuk.

A testületi melléklapok rendszava a fentiek figyelembevételével kialakított egységes testületnév első szava lesz.

14. § Az egységes jegyek alkalmazásának határai:

Egy műnek nem a szerzője, hanem másvalaki által átdolgozott vagy kommentált kiadása csak akkor katalogizálható a mű egységes jegyei alatt, ha címlapja magát a művet erősebben hangsúlyozza, mint az átdolgozást, ill. a kommentárt, — ellenkező esetben az átdolgozás, ill. a kommentár egységes jegyei alatt katalogizálandó.

Ha egy általában műként kezelt s a maga egészében gyakran kiadott gyűjtemény (pl.: Biblia, Corpus iuris civilis, Gottfried Keller: Die Leute von Seldwyla) önmagában is befejezett művet képező darabját többször kiadták különállóan is, akkor e különálló kiadásokat a darab saját egységes jegyei alatt katalogizáljuk; ha viszont csak egy-két önálló kiadása van, ezeket a gyűjtemény egységes jegyei alatt, ennek részeként katalogizáljuk.

Az egységes jegyek alkalmazásának határt szab továbbá a sorozatok és időszaki kiadványok címének és a testületek nevének megváltozása, — ld.: a 9. § 2. bekezdését és a 13/c. § 3. bekezdését.

15. § Az utalások általános szabálya: az elfogadott egységes névtől, ill. címtől eltérő minden olyan névről, névformáról, ill. címről és címformáról, amelyről feltehető, hogy a katalógushasználók keresni fogják, utalás írandó az egységes formára. Amikor kétség merül fel aziránt, hogy ez indokolt-e, az utalást meg kell írni.

A csupán egy-két könyvre vonatkozó utalást melléklappal helyettesíthetjük.

16. § Különleges szabályok: utalások, amelyeknek megírása kötelező:

a) személynevekről: 1. a könyvön szereplő és az egységestől eltérő nevekről és névformákról; 2. az egységestől és a könyvön szereplőtől egyaránt eltérő közismert vagy gyakran használt nevekről és névformákról; különösen fontos ez a névváltoztatás különféle eseteiben (pl.: névmagyarosítás, férjhezmenetel, nemesi vagy egyházi név felvétele, írói név, álnév használata stb.); 3. egyes invertált névformákról, pl.: a keresztnév jelzőjét vezetéknevként szerepeltető formáról; kettős családnév megforgatott alakjáról; olyan prefixumos családnév esetében, amelyet viselője hazájának gyakorlata alapján másképpen kezelünk, mint ahogyan nyelvi eredete alapján kellene, a nyelvi eredetnek megfelelő alakról stb.;

b) címeiről: 1. a könyvön szereplő és az egységestől eltérő címről és címformáról; 2. a mű eredeti címéről, ha nem ez az egységes cím. E két esetben az utalás — a szerző nevének kívül a címet is magában foglaló fejrésszel — a szerzői címfejtő címléírásokhoz is elkészítendő, azzal a megszorítással, hogy fordítások esetében a kevés katalóguslappal szereplő szerzőknél mellőzhető; 3. a mű esetleges egyéb közismert címeiről; 4. a több különböző nyelvű címet viselő és szöve-

get tartalmazó kiadásban megjelent anonim műnek az egységes címtől eltérő nyelvű címeiről, valamint az egyidejűleg több különböző nyelvű kiadásban megjelent anonim mű katalogizálásra kerülő olyan kiadásának a címéről, amelynek nyelve eltér az egységes cím nyelvétől; 5. az anonim mű címének eredeti formájáról, ha az egységes cím e formát rövidítés vagy akronim feloldásával, vagy keresztnév vagy rangmegjelölés rövidítésének, kezdőbetűjének mellőzésével megváltoztatja; 6. ha egy általában műként kezelt gyűjtemény önálló művet képező részének külön kiadásait e rész saját egységes jegyei alatt katalogizáltuk, a gyűjtemény címéről a rész címére, és viszont, kereszt-hivatkozás írandó, a gyűjtemény címe után — al-fejben — a rész címével. Ha akár a gyűjteménynek, akár a résznek van szerzője, ennek neve e hivatkozásokon természetesen megelőzi a címet; 7. sorozat és időszaki kiadvány alsorozatának, osztályának önmagában is megálló címéről; 8. címváltoztató sorozat és időszaki kiadvány régi és új címét kereszt-hivatkozással kapcsoljuk össze;

c) testületnevekről: 1. a katalogizált könyveken szereplő és az egységestől eltérő nevekről és névformákról, beleértve az egységestől eltérő nyelvűeket is; 2. ha egységes névül a konvencionális, népszerű nevet választottuk, a hivatalos névről; 3. az egységes névtől eltérő egyéb közhasználatú nevekről akkor is, ha azok az állomány egy darabján sem szerepelnek; 4. a név eredeti formájáról, ha az egységes név ezen rövidítés, akronim feloldásával, vagy keresztnév vagy rangmegjelölés rövidítésének, kezdőbetűjének mellőzésével változtatott; 5. a könyvön szereplő, de az egységes melléklap-fejben mellőzött fölérendelt testület nevééről, mögötte — al-fejként — az alárendelt testület egységes nevével; 6. a testület székhelyének nevééről, mögötte — al-fejként — a testület egységes nevével; 7. annak az országnak, közigazgatási területnek, községnek stb., nevééről, amelyre egy törvényhozó, közigazgatási vagy jogszolgáltatási szerv hatásköre kiterjed, mögötte — al-fejként — a szerv egységes nevével; 8. egyházak és szerzetesrendek nevééről, mögötte — al-fejként — annak az egyházi vagy rendi szervnek az egységes nevével, amelynek neve alatt testületi melléklap készült; 9. a névváltoztató testületek régi és új egységes nevét kereszt-hivatkozással kapcsoljuk össze.

HOW TO RATIONALIZE CATALOGUING CODES?

(Summary)

Cataloguing codification is a heavily neglected field of library technics. The number of newly created or revised codes is considerable, the logic, lucidity and serviceability of these codes, however, very often inadequate. The publication of the new Anglo-American Cataloguing Rules provides an excellent occasion for stating this astonishing fact and for a scrutiny of its causes, since in regard to the qualities mentioned they lag far behind Panizzi's Rules, their noble predecessors.

This backward state of cataloguing codification seems principally to be caused by a certain lack on the part of code-makers of the proper respect for the basic principles by which every sort of codificational work ought to be guided. These principles are the following: 1. A code should not have any lacunae: it ought not to fail in providing for each case within its scope. 2. It should be as concise and lucid as possible; which means that it should contain nothing but rules: useful informations and even examples should be relegated into a commentary, or a collection of examples, separate and distinct from the code; and further, that it should be free of every sort of verbosity, especially of repetitions; and, last but not least, that it should contain only rules the discarding of which would cause a damage greater than the gain achieved by improving in this way the simplicity, conciseness and lucidity of the whole. 3. The rules should be in accord with their objectives,

in our case with the functions of the catalogue. 4. Each rule should also be in accord with all others; they should be arranged into a logical structure and be free of contradictions, at least as far as this is compatible with the trichotomy of the catalogue functions. 5. Each rule should possess a clear-cut meaning, so that doubts concerning the border-lines of the field covered by each should be reduced to a possible minimum. This implies the necessity, first, of using an absolutely precise terminology; second, of giving for the application of each rule criteria that determine with the utmost clarity and definiteness the exact boundaries of the field to be covered by that particular rule — this sub-principle includes, obviously, a wholesale dismissal of all rules and constructions for which criteria of this kind cannot be found; and third, of avoiding heteronomous criteria, derived from bibliographically irrelevant circumstances, seeing that his usual equipment does not provide the cataloguer with information concerning the presence or absence of such circumstances in the particular case in hand.

Although there can be little doubt as to the validity of these principles, most code-makers do not refrain from occasionally ignoring them. By way of illustrating this the paper shows that there is not a single one among the above principles, inclusive of the sub-principles, that the compilers of the Anglo-American Cataloguing Rules have not violated at least once, but more often several times.

In the second part of the paper all main rules of the decisive part of a cataloguing code — i. e. the part containing the rules for the choice and form of heading and entry-word — are scrutinized item per item from the points of view of the above general principles of rule-making and also from those of the two specific principles valid for cataloguing codification only, according to which the anticipations of the reader and besides these also cataloguing traditions have always to be taken into consideration.

The outcome of the present investigation is that if the efficiency of codes as well as catalogues is to be enhanced, a considerable part of present rules ought to be jettisoned altogether.

The appendix offers the draft of a code compiled on these lines.